

**ПОЛІТИЧНА ДУМКА
XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І ДОКТРИНАЛЬНИЙ
ПІДХОДИ**

Підручник

У 2-х томах

ТОМ 2. ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД

За загальною редакцією доктора політичних наук Хоми Н. М.

Львів

Видавництво «Новий Світ-2000»

УДК 32 “19/20” (075.8)
ББК Ф1(0) 6я73-1
П 504

Рекомендовано до друку Вченими радами:

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 5 від 31.05.2016 р.);
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 14 від 13.05.2016 р.);
Київського національного університету будівництва і архітектури (протокол № 44 від 27.05.2016 р.);
Національного університету «Острозька академія» (протокол № 14 від 30.06.2016 р.);
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 1 від 29.08.2016 р.);
Львівського національного університету імені Івана Франка, філософського факультету (протокол № 200/7 від 03.10.2016 р.);
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя) (протокол № 3 від 26.10.2016 р.);
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 3 від 27.10.2016 р.).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Токовенко О. С. – доктор філософських наук, професор, декан факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
Цвиг В. Ф. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Шайгородський Ю. Ж. – доктор політичних наук, заслужений працівник освіти України, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

П 504 Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів : «Новий Світ-2000», 2017. – Т. 2. – 535 с.

У підручнику проаналізовано генезу розвитку світової політичної думки у ХХ – на початку ХХІ століття. Представлено основні напрямки вивчення політичної проблематики за методологічним (том 1) і доктринальним (том 2) підходами до аналізу.

Для студентів-політологів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних діячів, а також для усіх, хто цікавиться політикою та політичною наукою, історією її еволюції.

ISBN 978-966-97585-8-3

УДК 32 “19/20” (075.8)
ББК Ф1(0) 6я73-1

© Авторський колектив, 2017
© За заг. ред. Н. М. Хоми, 2017
© «Новий світ-2000», ФОП Піча С.В., 2017

ПЕРЕДМОВА

Другий том нашого видання, присв'яченого історії політичної думки ХХ – початку ХХІ століття, розглядає еволюцію поглядів на політику за доктринальним підходом. Аналізом охоплені як представники уже добре розроблених політичною наукою доктрин (неолібералізм, неоконсерватизм, соціал-демократія, комунізм, націоналізм, фашизм, популізм, фемінізм та ін.), так і ті, де політична компонента увиразнена менше (релігійні доктрини сучасності, екологізм та ін.).

У комплексному підручнику з історії світової політичної думки¹, а також на сторінках енциклопедичного словника-довідника² уже були представлені окремі з розроблених доктрин. У пропонованому варіанті підручника теми набули розширеного звучання та доповнилися аналізом таких доктринальних напрямків, які порівняно менше представлені у навчальній літературі, але для студентів-політологів мають особливу цінність. Мова про комунітаризм, лібертаризм, солідаризм, неоанархізм, утилітаризм, глобалізм, альтеглобалізм і антиглобалізм, реалізм і неореалізм та ін.

Цей том є логічним продовженням матеріалу, представленого у першому томі, з викладом історії політичної думки за методологічним підходом. Цим пояснюється збереження послідовної нумерації тем, а у тексті обидвох частин видання використовуються відсильні посилання, які скеровують читача до інших тем (у тому числі й у іншому томі) для нагадування, уточнення певних фрагментів наукового знання. Для представлення якнайширшого спектру мислителів, у обох томах ми намагалися охопити відмінних представників новітньої політичної думки, лише зрідка звертаючись повторно до знакових мислителів, внесок яких настільки значний, що представити його виключно у межах одного доктринального чи методологічного підходу неможливо.

Без перебільшення, пишаємося нашим загальноукраїнським колективом авторів-ентузіастів, зусиллям яких уже вкотре втілюється формат наукового краудсорсингу як об'єднаної «сили розуму», «колективного інтелектуального ресурсу»! Без натхненної альтруїстичної праці кожного це видання не вийшло б у світ. У ньому об'єдналися різні регіональні школи політичної науки – львівська, київська, дніпровська, одеська та ін. Сподіваємось, представлений двотомник буде ще одним хорошим символом утвердження політичної науки в Україні, 25-літній ювілей якої відзначаємо у 2016 році.

*Науковий редактор видання
доктор політичних наук Н. М. Хома,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

---

¹ Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна]. – Л. : Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.

² Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с.

Авторський колектив (том 2)

Тема 20. Політичні ідеї представників неолібералізму – д-р політ. н., проф. **Куц Г. М.** (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, кафедра політології, соціології і культурології)

Тема 21. Політичні ідеї представників консерватизму та неоконсерватизму – д-р політ. н., проф., засл. працівник освіти України **Бабкіна О. В.** (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кафедра політичних наук)

Тема 22. Політичні ідеї представників соціал-демократії – канд. юрид. н., доц., докторант **Тімашова В. М.** (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кафедра політології та державного управління)

Тема 23. Комуністична доктрина та її еволюція – д-р політ. н., проф. **Северинюк В. М.** (Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), кафедра богослов'я та гуманітарних дисциплін)

Тема 24. Політичні ідеї представників націоналізму – д-р політ. н., проф. **Гулай В. В.**, канд. політ. н. **Родик Г. Ю.** (Національний університет «Львівська політехніка», кафедра міжнародної інформації)

Тема 25. Політичні ідеї італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму – д-р політ. н., проф. **Мілова М. І.** (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра політології), канд. політ. н. **Дмитрашко С. А.** (Одеська національна академія харчових технологій, кафедра соціології, філософії і права)

Тема 26. Політичні ідеї представників неонархізму – д-р політ. н., доц. **Ярош О. Б.** (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра політології та державного управління)

Тема 27. Політичні ідеї представників утилітаризму – д-р політ. н., проф. **Дем'яненко Б. Л.**, канд. політ. н., доц. **Дем'яненко В. М.** (ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», кафедра політології)

Тема 28. Політичні ідеї представників лібертаризму – канд. політ. н., доц. **Пальшков К. Є.** (Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедра філософії та соціально-гуманітарних дисциплін)

Тема 29. Політичні ідеї представників комунітаризму – канд. філос. н., доц. **Бандурка А. С.** (Міжнародна фундація виборчих систем (IFES))

Тема 30. Політичні ідеї представників солідаризму – канд. юрид. н., доц. **Павлишин О. В.** (Національна академія внутрішніх справ, кафедра філософії права та юридичної логіки)

Тема 31. Політичні підходи представників екологізму – д-р іст. н., проф. **Марчук В. В.**, канд. політ. н., докторант **Голуб'як Н. Р.** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра політичних інститутів та процесів)

Тема 32. Суспільно-політичні аспекти релігійних доктрин сучасності – канд. іст. н., доц. **Геник М. А.** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра політичних інститутів та процесів)

Тема 33. Політичні ідеї представників популізму – канд. іст. н., доц. *Козирев О. С.*, канд. іст. н., доц. *Козирева М. Е.* (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, кафедра політології)

Тема 34. Політичні ідеї представників реалізму та неореалізму – канд. іст. н., доц. *Ковальська-Павелко І. М.* (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, кафедра української історії та етнополітики)

Тема 35. Політичні ідеї представників доктрини глобалізму – д-р політ. н., доц. *Митко А. М.* (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, кафедра міжнародної інформації)

Тема 36. Політичні ідеї представників альтерглобалізму й антиглобалізму – канд. політ. н., доц. *Шуліка А. А.* (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, кафедра політології)

Тема 37. Політичні ідеї представників футурологічних (прогностичних) – д-р політ. н., проф. *Андрущенко Т. В.* (Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України)

Тема 38. Доктрина фемінізму: аналіз політичних ідеї представників – канд. політ. н., доц. *Ворчаківа І. Є.* (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, кафедра політології)

ЗМІСТ

Тема 20. Політичні ідеї представників неолібералізму.....	13
20.1. Витоки неолібералізму: специфіка та основні ознаки	13
20.2. Сутнісні характеристики неолібералізму	19
20.3. Європейські версії неолібералізму:	22
20.3.1. Політичні погляди представників Віденської (Австрійської) школи (Л. Мізес, Ф. Гаєк)	22
20.3.2. Політичні погляди представників Фрайбурзької школи (В. Ойкен, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард)	24
20.4. Еволюція англо-американського неолібералізму.....	28
Тема 21. Політичні ідеї представників консерватизму та неоконсерватизму ..	36
21.1. Консерватизм у поглядах мислителів першої половини ХХ століття	36
21.2. Неоконсервативна політична ідеологія: зміст, умови виникнення, представники-засновники	38
21.3. Соціальна база неоконсервативної ідеології	41
21.4. Основні принципи економічної та соціальної політики неоконсерваторів.....	44
21.5. Неоконсервативна концепція суспільно-політичного розвитку М. Тетчер	48
21.6. Погляди Ф. А. фон Гаска на проблеми етатизму й економічної свободи.....	50
21.7. Теорія «освіченого консерватизму» Г.-К. Кальтенбруннера.....	52
21.8. Проблеми політичних цінностей у неоконсервативній ідеології.....	54
Тема 22. Політичні ідеї представників соціал-демократії.....	61
22.1. Суть соціал-демократії як ідеології (доктринального напрямку)	61
22.2. Предтечі сучасної соціал-демократії.....	63
22.3. Теоретичне підґрунтя «національного соціалізму» Ф. Ласалю.....	65
22.4. Критичний марксизм К. Каутського.....	67
22.5. «Антимарксизм» Е. Бернштейна	69
22.6. Теоретик «австромарксизму» Р. Гільфердінг і його «Фінансовий капітал».....	71
22.7. Ліворадикальний напрямок європейської соціал-демократії: К. Лібкнехт і Р. Люксембург	72
22.8. Еволюція програмних засад соціал-демократії після Другої світової війни. «Третій шлях» Е. Гіденса	75
22.9. «Шведська модель» У. Пальме	78
22.10. Маніфест постсоціал-демократії (Т. Блер, Г. Шредер).....	79
22.11. Демократичний соціалізм «декларативний» Л. Жоспена	82
22.12. Теорія соціал-демократії Т. Майєра	84

Тема 23. Комуністична доктрина та її еволюція	90
23.1. Поняття комунізму та його перші ідеологи.....	90
23.2. Ленінський етап розвитку комунізму	92
23.3. Політичні погляди Л. Троцького	95
23.4. Німецькі комуністи К. Лібкнехт і Р. Люксембург.....	96
23.5. Політичні ідеї представників «лівого» комунізму:.....	97
23.5.1. «Лівий» комунізм у Росії	97
23.5.2. Ліво-комуністичні ідеї в країнах Західної Європи	99
23.6. Сталінізм і сталінщина.....	101
23.7. Комуністично-радянська доктрина післясталінського періоду (М. Хрущов, Л. Брежнєв, Ю. Андропов, М. Горбачов).....	104
23.8. Нерадянський комунізм:	108
23.8.1. Єврокомунізм (А. Грамші, Д. Лукач, П. Тольятті та ін.)	108
23.8.2. Маоїзм.....	110
23.8.3. «Абсолютний інтернаціоналізм» Е. Че Гевари та Ф. Кастро.....	111
23.8.4. Особливості комуністичної ідеології в КНДР	113
23.9. «Реальний комунізм» О. Зінов'єва	113
23.10. Неокомунізм (О. Тарасов, В. Грибачов).....	115
Тема 24. Політичні ідеї представників націоналізму	122
24.1. Національна проблематика: місце в сучасній історії політичної думки ...	122
24.2. Історична еволюція та сучасні теоретичні школи націоналізму кінця XX – початку XXI ст. (Е. Кедурі, Е. Сміт, Е. Геллнер, Б. Андерсон, У. Коннор, Г. Кон, Л. Грінфелд, В. Брубейкер).....	124
24.3. Типологізація націоналізму Дж. Келласа	131
24.4. Ідеологія політичного сіонізму (Т. Герцль)	134
24.5. Афроамериканський націоналізм (М. Гарві, С. Бріггс, М. Літл, М. Л. Кінг, «Чорні пантери»)	136
24.6. Ідеологічні засади та політична практика індійського націоналізму (Р. Тагор, М. К. Ганді, Д. Сарасваті, Д. Л. Рай, Б. Тхакре).....	140
24.7. Антиколоніальний і постколоніальний націоналізм: феномен панафриканізму та афроцентризму (В. Дюбуа, Л. С. Сенгор, Ф. Фанон, М. К. Асанте).....	143
Тема 25. Політичні ідеї італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму	151
25.1. Вплив суспільно-політичних трансформацій в Німеччині та Італії після Першої світової війни на зародження політичних доктрин фашизму та націонал-соціалізму	151
25.2. Інтелектуальні джерела: пошук моделі державного розвитку в творчості О. Шпенглера, М. ван ден Брука, Е. Юнгера.....	153
25.3. Політико-правові погляди К. Шмітта: держава, закон і «расова спільнота».....	157
25.4. Дж. Джентіле про тоталітарний характер фашизму, роль і місце вождя у фашизмі	159

25.5. Політичні погляди Б. Муссоліні: зміст фашизму.....	161
25.6. Політичні погляди А. Гітлера: зміст націонал-соціалізму.....	163
25.7. Політична міфологія А. Розенберга.....	168
25.8. Расові теорії Г. Гюнтера та Л. Ф. Клауса.....	171
25.9. Спільне та відмінне в політичних ідеях націонал-соціалізму і фашизму.....	172
Тема 26. Політичні ідеї представників неонархізму.....	178
26.1. Неонархізм як новітня політична ідеологічна течія.....	178
26.2. Витоки неонархізму (Дж. В. Годвін, П.-Ж. Прудон, М. Штірнер, Л. Толстой, М. Бакунін).....	180
26.3. Новітній анархо-індивідуалізм (Б. Такер, М. Онфре).....	184
26.4. Новітній вимір анархо-синдикалізму (Ж. Сорель, Р. Рокер) та його інституційні форми у сучасному світі.....	186
26.5. Новітній анархо-комунізм (П. Кропоткін, Ж. Грав, Н. Махно та ін.).....	190
26.6. Екоанархізм (М. Букчин, Дж. Зернан).....	195
26.7. Анархо-фемінізм (Е. Гольдман, В. де Клер, Л. Парсонс).....	197
26.8. Постанархізм і постанархістський структуралізм (С. Ньюман).....	200
26.9. Практика новітнього анархізму у сучасному світі.....	201
26.10. Значення неонархістського підходу до аналізу політики для подальшого розвитку політичної науки.....	204
Тема 27. Політичні ідеї представників утилітаризму.....	209
27.1. Сутнісні характеристики доктрини утилітаризму.....	209
27.2. Політичні ідеї представників класичного утилітаризму як предтеч сучасних утилітаристських підходів:.....	211
27.2.1. Політичні погляди предтечі утилітаризму Д. Г'юма.....	211
27.2.2. Теорія політичного утилітаризму Дж. Бентама.....	214
27.2.3. Свобода в трактуванні Дж. С. Міла.....	217
27.2.4. Г. Сиджвік – останній видатний філософ класичного утилітаризму.....	221
27.3. Особливості новітнього періоду розвитку етичних і політичних ідей мислителів утилітаризму.....	222
27.4. «Негедоністичний утилітаризм» Дж. Е. Мура.....	229
27.5. Мілівська традиція «утилітаризму правила» у філософській спадщині Р. Б. Брандта та Д. Брейбука.....	231
27.6. Розвиток бентамівської традиції «утилітаризму дії» Дж. Дж. К. Смартом.....	233
27.7. Дворівневий утилітаризм Р. М. Хеара.....	234
27.8. Антиспесієсизм П. А. Д. Сінгера.....	236
27.9. Значення утилітаристського підходу до аналізу політики для подальшого розвитку політичної науки.....	237

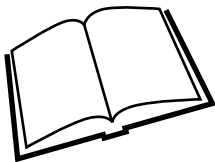
Тема 28. Політичні ідеї представників лібертаризму.....	242
28.1. Сутнісні характеристики лібертаризму	242
28.2. Концептуалізація лібертаризму як утілення думки про крайній індивідуалізм.....	248
28.3. Теорія справедливого розподілу Р. Нозіка.....	252
28.4. Капіталізм у «філософії об'єктивізму» А. Ренд.....	256
28.5. Учення Л. фон Мізеса як джерело сучасної лібертаріанської думки	259
28.6. «Анархокапіталізм» М. Ротбарта	262
28.7. Взаємозв'язок між економічною й політичною свободою в ученні М. Фрідмана	264
Тема 29. Політичні ідеї представників комунітаризму.....	271
29.1. Сутнісні характеристики комунітаризму як ранньої посткласичної ідеології.....	271
29.2. Критика лібералізму як основна передумова появи комунітаризму.....	274
29.3. М. Сендел про поняття вкоріненості в культуру	277
29.4. М. Волцер: соціальне значення благ	280
29.5. Інтерпретація аристотелівської моделі справедливості А. Макінтайром.....	283
29.6. Комунітарні мережі А. Етціоні.....	286
29.7. Ч. Тейлор: від комунітаризму до мультикультуралізму	289
29.8. Майбутнє комунітаризму як політичної ідеології та практики.....	291
Тема 30. Політичні ідеї представників солідаризму.....	295
30.1. Солідарність і солідаризм: підходи до розуміння понять та сутнісні характеристики.....	295
30.2. Уявлення про солідарність від давнини до XIX століття. Становлення солідаризму як доктринального підходу (Е. Дюркгейм, Л. Дюгі, Л. Буржуа, Ш. Жід)	297
30.3. Специфіка тлумачення солідарності в творчості східноєвропейських мислителів 1-ої половини XX ст.	301
30.4. Солідаризм у працях учених XX століття (Г. Пеш, П. Барт та ін.)	305
30.5. Персоналістична інтерпретація солідарності у вченні Н. Нойгауза	307
30.6. Концепція солідаризму В.-Ю. Даниліва	309
30.7. Сучасне розуміння солідарності та її значення для розвитку демократії в посттоталітарних суспільствах.....	310
Тема 31. Політичні підходи представників екологізму.....	319
31.1. Світоглядні засади та концептуальні параметри доктринального вчення екологізму	319
31.2. Предтечі сучасного екологізму (Е. Геккель, Л. Клагес, В. Вернадський)	321
31.3. Глобальні екологічні проблеми у вченнях А. Ейнштейна та Р. Карсон.....	325
31.4. Екоконцепції представників Римського клубу	327
31.5. Екоцентризм і біоцентризм екологічної філософії (О. Леопольд, Дж. Лавлок, А. Швейцер).....	332

31.6. Екологічна етика відповідальності (Г. Йонас, К. Маєр-Абіх, К.-О. Апель).....	334
31.7. Політичні ідеї глибинного та соціального екологізму (А. Несс, Д. Формен, Дж. Мандера, У. Р. Каттон, М. Букчин).....	336
31.8. Біорегіональний та феміністичний напрями екофілософії (П. Берг, Р. Десмон, К. Сейл, Дж. Додж, Ф. Добоні).....	339
31.9. Етична концепція прав тварин (П. Сінгер, Т. Ріган).....	341
31.10. Еволюція та партизація екологічного руху.....	342
Тема 32. Суспільно-політичні аспекти релігійних доктрин сучасності	348
32.1. Зародження концепції християнської демократії в енцикліках Льва XIII	349
32.2. Засудження тоталітарних режимів у суспільно-політичних творах Пія XI.....	352
32.3. Проблема справжнього миру у політичних концепціях римо-католицької церкви (Бенедикт XV, Пій XI, Пій XII, Іоан XXIII) та інших християнських церков (М. Л. Кінг)	354
32.4. Питання прогресу людства у концепції Павла VI.....	357
32.5. Трансформаційні процеси сучасного світу в оцінці Іоана Павла II.....	359
32.6. Глобальні проблеми людства в інтерпретації Бенедикта XVI і Франциска	363
32.7. Політична доктрина сучасного буддизму у вченні Далай-лами XIV.....	366
Тема 33. Політичні ідеї представників популізму.....	372
33.1. Загальна характеристика феномену популізму.....	372
33.2. Фермерський популізм (Г. Джордж, І. Доннеллі, М. Е. Ліз, Т. Е. Уотсон, Дж. Б. Уівер).....	374
33.3. Політична ідеологія апризму. Політичні погляди А. де ла Торре	377
33.4. Політичні погляди Ж. Д. Варгаса.....	379
33.5. Політична доктрина Х. Д. Перона. Популізм Л. Карденаса	381
33.6. Політичні ідеї У. Чавеса	384
33.7. Засади популізму в сучасних європейських країнах. Східноєвропейські популісти (О. Лукашенко, В. Жириновський).....	385
Тема 34. Політичні ідеї представників реалізму та неореалізму	393
34.1. Загальна характеристика політичного реалізму	393
34.2. Вплив соціоантропологічної концепції Р. Нібура на становлення політичного реалізму.....	396
34.3. Основні ідеї та положення політико-реалістичної парадигми Е. Г. Карра.....	398
34.4. Поміркований напрям політичного реалізму (Г. Моргентау, Дж. Кеннан, А. Шлезінгер-мол.):	399
34.4.1. Г. Моргентау – фундатор американської школи політичного реалізму	399
34.4.2. Розвиток політичного реалізму в творчій спадщині Дж. Ф. Кеннана та А. М. Шлезінгера-мол.....	401

34.5. Ультраконсервативний напрям політичного реалізму (Р. Страус-Хюпе).....	403
34.6. Розвиток політичного реалізму в Західній Європі (Ф. Норсідж, Дж. Френкел, Р. Арон).....	405
34.7. Неореалізм К. Н. Уолтца.....	408
34.8. Критика неореалізму (Р. Кокс, Дж. Мірсхаймер, А. Вендт).....	410
Тема 35. Політичні ідеї представників доктрини глобалізму.....	418
35.1. Глобалізм як політична доктрина.....	418
35.2. Класична школа глобалізму:.....	421
35.2.1. Глобалізація та глокалізація у концепції Р. Робертсона.....	421
35.2.2. Трансформізм як підхід Д. Гелда до аналізу глобальної політики Космополітична соціальна демократія.....	423
35.3. Школа гіперглобалістів (революційних глобалістів):.....	426
35.3.1. Особливості підходів гіперглобалістів. Революційний глобалізм К. Омае.....	426
35.3.2. Особливості підходу до глобалізації Т. Л. Фрідмана. «Плаский світ».....	427
35.3.3. Виклики глобалізації для міжнародних відносин у трактуваннях Р. О. Кохейна та Дж. С. Ная-мол.....	429
35.3.4. Глобалізм на «Великій шахівниці» З. Бжезинського.....	432
35.4. Політичні ідеї трансформістів (еволюційних глобалістів) (М. Кастельс, Дж. Розенау, Е. Гіденс, У. Бек).....	434
35.5. Політичні ідеї представників скептичного підходу до глобалізації:.....	439
35.5.1. П. Герст та Г. Томпсон: сумніви в глобалізації.....	440
35.5.2. Виклики глобальному капіталізму в концепції Р. Гілпіна.....	441
35.5.3. Економічна глобалізація Н. Фергюсона.....	442
Тема 36. Політичні ідеї представників альтерглобалізму й антиглобалізму.....	448
36.1. Антиглобалізм та альтерглобалізм як сучасні ідеологічні течії: теоретичні аспекти.....	448
36.2. Організаційні основи та практична діяльність антиглобалістських і альтерглобалістських рухів.....	451
36.3. Організаційна мережа АТТАК. Погляди К. Агітона та І. Рамоне. Діяльність «Via Campesina».....	454
36.4. Латиноамериканський рух альтерглобалізму (Субкоманданте Маркос, У. Чавес та ін.).....	457
36.5. Альтернативні теорії модернізації (Р. Пребіш, С. Фуртадо, Т. Дус-Сантус та ін.).....	461
36.6. Світ-системний аналіз сучасного глобалізованого світу (А. Г. Франк, Дж. Аррігі, С. Амін).....	464
36.7. Концепція «Імперії» А. Негрі та М. Хардта.....	468
36.8. Політичні ідеї представників екологічного антиглобалізму (В. Шіва, Дж. Ріфкін, Р. Нейдер та ін.).....	470

36.9. «Доктрина шоку» Н. Кляйн	473
36.10. Концепція антиглобалізму Д. Кортена.....	474
36.11. Політичні погляди представників соціалістичного напрямку антиглобалізму (А. Каллінікос, С. Жижек, Л. Ларуш)	476
36.12. Анархо-синдикалістський напрям антиглобалізму (Н. Чомскі, М. Альберт, Дж. Холлоуей).....	478
Тема 37. Політичні ідеї представників футурологічних (прогностичних) теорій	484
37.1. Футурологічні політичні концепції: зміст, типи	484
37.2. Футурологічні ідеї у світовій літературі початку ХХ ст. (О. Гакслі, Дж. Орвелл)	485
37.3. «Футурошок» Е. Тоффлера	486
37.4. Футурологічна спадщина С. Гантінгтона	490
37.5. Концепція «кінця історії» Ф. Фукуями	494
37.6. Політична футурологія представників інформаційного суспільства (Г. Маклюен, Дж. Нейсбітт, Й. Масуда).....	496
Тема 38. Доктрина фемінізму: аналіз політичних ідеї представників.....	503
38.1. Доктрина фемінізму: сутність та еволюція («хвилі»)	503
38.2. Зародження та формування феміністичних теорій (О. де Гуж, М. Уолстонкрафт)	506
38.3. Фемінізм «першої хвилі» (Е. Гольдман, К. Цеткін, О. Колонтай та ін.).....	507
38.4. Фемінізм «другої хвилі» (неофемінізм, сучасний фемінізм). С. де Бовуар – основоположниця «другої хвилі»	510
38.5. Ліберальний фемінізм Б. Фрідан	512
38.6. Соціалістичний (З. Айзенстайн, Дж. Мітчелл, О. Брайєн, А. Янг) і марксистський фемінізм (У. Прокоп, В. Брайсон) як ідеологічні напрями «другої хвилі» фемінізму	514
38.7. Радикальні теорії фемінізму «другої» хвилі (С. Файерстоун, К. Міллет, А. Р. Дворкін):.....	516
38.7.1. Радикалізм підходів С. Файерстоун і К. Міллет	516
38.7.2. Радикальний фемінізм А. Р. Дворкін	519
38.8. Психоаналітичні підходи до проблеми нерівності статей (Дж. Мітчелл, Н. Чодороу, Д. Діннерстайн).....	521
38.9. Ідеологічні засади культурного фемінізму (К. Гілліган, М. Дейлі)	523
38.10. Сепаратистський фемінізм (М. Фрай)	524
38.11. Постколоніальні феміністичні ідеї (Ч. Моханті, С. Саху).....	525
38.12. «Третя хвиля» фемінізму (Р. Уолкер, С. Фалуді, А. Менегетті).....	526
38.13. Квір-теорія Дж. Батлер	529

ТЕМА 31

ПОЛІТИЧНІ ПІДХОДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ЕКОЛОГІЗМУ

31.1. Світоглядні засади та концептуальні параметри доктринального вчення екологізму

31.2. Предтечі сучасного екологізму (Е. Геккель, Л. Клагес, В. Вернадський)

31.3. Глобальні екологічні проблеми у вченнях А. Ейнштейна та Р. Карсон

31.4. Екоконцепції представників Римського клубу

31.5. Екоцентризм і біоцентризм екологічної філософії (О. Леопольд, Дж. Лавлок, А. Швейцер)

31.6. Екологічна етика відповідальності (Г. Йонас, К. Маєр-Абіх, К.-О. Апель)

31.7. Політичні ідеї глибинного та соціального екологізму (А. Несс, Д. Формен, Дж. Мандера, У. Р. Каттон, М. Букчин)

31.8. Біорегіональний та феміністичний напрями екофілософії (П. Берг, Р. Десмон, К. Сейл, Дж. Додж, Ф. Добоні)

31.9. Етична концепція прав тварин (П. Сінгер, Т. Ріган)

31.10. Еволюція та партизація екологічного руху

31.1. Світоглядні засади та концептуальні параметри доктринального вчення екологізму

Питання взаємодії людини та природи турбувало людство в різні історичні часи. Кардинальні зміни суспільної свідомості щодо екологічних проблем відбулися в ХХ столітті на тлі загострення проблем довкілля та зростання ризиків для населення, що стали результатом економічного розвитку країн Західної Європи та Північної Америки. Екологічна стурбованість вийшла за межі природоохоронної діяльності, зосередившись на наслідках збільшення військово-промислового комплексу, промислових забруднень, кислотних дощів тощо. Цей процес закономірно породив альтернативні ідеї природозбереження та відповідні соціально-політичні проекти. Своєрідним підсумком переосмислення гармонії між суспільством та довкіллям стало формування нового типу світогляду – *екологістського*, та нової форми ідеології – *екологізму* (грец. *oikos* – середовище).

Для розкриття екологічної проблематики в координатах «людина – природа – довкілля – суспільство» використовуються поняття «екологія», «екологізм», «інвайронменталізм». Історія розвитку екологізму пов'язана зі становленням екології. Вперше термін використав у 1869 році німецький природознавець Е. Геккель для означення напрямку біології, предметом дослідження якого були відносини між живими організмами та їхнім середовищем, тобто між органічним і неорганічним світом. Із середини ХХ століття відбувається значне розширення меж і збагачення предметного поля екологічних досліджень, зумовлене тим, що людина значно активніше змінювала довкілля; екологічна проблематика набула політичного контексту.

Однак, варто відмежовувати сферу екології та екологізму, оскільки екологія становить важливе підґрунтя екологізму, але не тотожна йому. Екологізм трактується як світоглядна модель, яка має наукоподібний характер і ґрунтується на досягненнях екології як підрозділу біологічного знання, при цьому послуговується традиціями, досвідом, інтуїцією, вірою (сферою позанаукового знання). Ідеологія екологізму спрямована на об'єднання людей заради збереження життя на Землі та досягнення збалансованості між природою та суспільством.

Для розширення змісту сучасної екології запроваджено поняття «інвайронменталізм» (англ. *environment* – навколишнє середовище, природа) – течія, що обстоює вирішення екологічних питань суто управлінськими засобами без суттєвого обмеження темпів економічного зростання. Відмінність ідейно-світоглядної спрямованості екологізму й інвайронменталізму визначається ставленням до природо- та антропоцентризму. В основі ідеології екологізму лежить співвідношення «людина – природа», а інвайронменталізм описує взаємодію «суспільство – середовище» як результат перетворювальної діяльності людини. Закликаючи до соціально-політичних перетворень та фундаментального переосмислення відносин між людським буттям і природним світом, екологізм розвинувся в ідеологію за своїм власним правилом.

Історично склалося так, що екологізм на початковому етапі свого розвитку виступав переважно як рух, орієнтований на збереження природи. Звичайно, у його засадах були окремі теоретичні підстави, запозичені зі загальносоціальних концепцій і теорій, але навряд чи можна говорити про наявність самостійної, власної ідеології екологізму. Якщо ж йдеться про конкретну дату виникнення екологізму – це кінець 60-х – початок 70-х років ХХ століття. Знаковою подією була публікація праці «Мовчазна весна» (1962) Р. Карсона – перша книга, що привернула увагу до екологічної кризи, яка розвивається. Саме в цей час з'явилися глобальні прогнози Римського клубу, екологічні концепції «етика життя» А. Швейцера та «етика Землі» О. Леопольда, «глибинна екологія» А. Несса, «гіпотеза Геї» Дж. Лавлока, концепція меж зростання та збалансованого (сталого) розвитку, а також такі напрями, як екологічний (інвайронментальний) прагматизм, екологічний фемінізм, соціальна екологія тощо.

Екологізм проникає у всі сфери сучасної суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Проте він є надзвичайно складним феноменом, що характеризується різноманіттям течій, намагається запропонувати програму дій для переходу до екоцентричного суспільства. Сучасний екологізм на ідейно-теоретичному рівні представлений екофілософією, чисельними стратегіями розвитку (наприклад, концепція збалансованого розвитку), політичними програмами, практичними рекоменда-

ціями, а на суспільно-практичному – сукупністю громадських рухів поміркованого (реформістського) та радикального (альтеративного) спрямування, а також партіями «зелених».

Поява екологічної політичної теорії обумовлена необхідністю впровадження екологічних цінностей у соціальну практику і потребою вирішення конкретних екологічних проблем на локальному рівні. Це сприяло формуванню головних елементів політичної теорії екологізму:

1. *холізм* (лат. *holos* – цілий, увесь) – цілісний підхід до світових проблем, взаємозв'язок усього з усім, у тому числі й людських спільностей. Лише цілісний, системний погляд на світ дасть змогу, на думку екологів, уникнути глобальної катастрофи;

2. *базисна демократія*, тобто максимально децентралізована, «пряма демократія», головними принципами якої повинні стати справжнє народовладдя, рівноправність, воля особистості, які забезпечать широку участь громадськості у формуванні екологічної політики;

3. *децентралізація соціальної та політичної активності*. Для екологів є неперушним, що сучасна держава – породження індустріальної системи, тому вона повинна «відмирати» разом із цією системою. Саме тому у федерації регіонів екологізм убачає майбутнє усїєї планети, де буде одночасно реалізований політичний принцип різноманіття;

4. *мультифронтальна стратегія*, що містить у собі різні форми боротьби. Екологи мають намір поступово розвинути суспільство до такої системи управління, при якій централізованій владі залишається мінімальна сфера діяльності. Основним принципом досягнення нового політичного та соціального порядку є консенсус і не насилля;

5. *апокаліпсизм* – застереження від можливості несподіваної, швидкої, глобальної екологічної катастрофи, за умови збереження засади антропоцентризму. Проте перешкодою руху до загибелі є відмова від ідей постійного розвитку та споживання, що зростає через експлуатацію природних ресурсів. Екологізм прагне довести, що технократичне суспільство вичерпало свій потенціал і потребує негайного реформування.

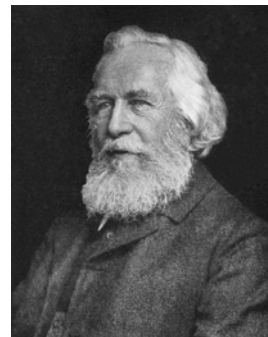
Світоглядні гасла екологізму знаходяться в одній площині з ідеями пацифізму, антиглобалізму, різноманітних рухів за права дискримінованих меншин, молоді, жінок, новими течіями в культурі та мистецтві. Виникає багато критеріїв поділу екологізму як ідеології та світогляду, зокрема, «радикалізм» і «поміркованість» у ставленні до вирішення глобальних проблем людства, релігійне та позарелігійне (або атеїстичне) забарвлення, антропоцентризм і біоцентризм основних постулатів та ін.

31.2. Предтечі сучасного екологізму (Е. Геккель, Л. Клагес, В. Вернадський)

Особливого значення для розвитку наукових засад екологізму має так званий «некласичний період», який обумовлює перенесення акцентів із опису явищ, що відповідають статичним закономірностям, на процеси, які описуються динамічними зако-

нами: від розгляду окремих екологічних об'єктів до розгляду екологічних процесів. Природа стає не просто об'єктом, що перебуває у стані статички, а це, перш за все, процес, який піддається флуктуаціям, роль однієї з яких виконує антропогенний чинник, що постійно посилюється. Екологія в цей час стає постнекласичним знанням, у якому дослідник розглядається як частина того, що він пізнає, межа між об'єктом і суб'єктом пізнання стирається; відбувається як онтологічне, так і гносеологічне поєднання Людини та Природи.

До теоретичних витоків екологізму належать ідеї німецького зоолога *Ернста Генріха Геккеля*. У праці «Загальна морфологія організмів» (1866) він дав визначення нової науки – екології. Через три роки вона стала відомою багатьом ученим завдяки його популярним лекціям «Природна історія виникнення світу». Геккель вважав, що екологія – це наука, яка вивчає взаємозв'язок організму і навколишнього середовища, куди він зараховував у широкому сенсі «всі умови існування». В якості неорганічних умов існування розглядалися фізичні та хімічні властивості середовища (клімат, стан води, ґрунту), а також органічні умови, які передбачали загальне відношення організму до всіх інших організмів.

Ернст Геккель
(1834–1919)

Відтак, кожен організм із самого початку свого існування бореться зі сукупністю ворожих впливів. Він бореться з тваринами, які живуть за рахунок цього організму і яким він слугує природною їжею, хижими і паразитичними тваринами; він бореться з різноманітними неорганічними чинниками, з температурою, погодою тощо. Але, головним чином, він бореться зі собі подібними однорідними організмами. Між ними неминуче виникає конкуренція в досягненні необхідних умов існування. Для всіх вони однаково важливі, але небагатьом вони насправді

Екологія – це наука про економію природи, вона є тією частиною фізіології, яка до цього часу не вживалася в підручниках і в цьому плані обіцяє блискучі і несподівані результати .... Біосфера, як глобальна система, є об'єктом вивчення екології, а окремі її компоненти, складові, явища – предмети вивчення сучасної екології.

Е. Геккель, «Природна історія виникнення світу»

дістануться: «Багато покликаних, але мало вибраних!». На думку Геккеля, спонукальною причиною, що обумовлює боротьбу за існування в різних місцях, є інстинкт самозбереження, тобто прагнення до самозбереження індивідів (прагнення до харчування) та прагнення до збереження видів (прагнення до розмноження).

Відповідно до своїх поглядів Геккель був головним популяризатором теорії Дарвіна в німецькомовному світі і створив свою *теорію соціального дарвінізму – монізм*¹. «Німецька ліга моністів» комбінувала науковий екологізм і містила

обов'язковий нацистський елемент, оскільки заснована на концепції «крові та ґрунту». Німецький соціал-дарвінізм практично від початку існування був пов'язаний із

¹ *Монізм* – теорія, за якою різні типи буття або субстанції, що здаються різними, врешті зводяться до єдиного джерела.

екологічною концепцією. Геккель був прихильником ідей расизму і націоналізму, відтак німецький соціал-дарвінізм став політичною концепцією, що дала обґрунтування романтичному расизму та націоналізму.

Геккель вірив у перевагу нордичної раси над усіма іншими і дійшов до фанатизму в своєму націоналізмі під час Першої світової війни. Подібне «походження» екології зовсім не означає, що сьогоденний екологічний рух має потенційно приховувати в собі якісь фашистські тенденції, однак пояснює, чому нацизм і фашизм часто наповнюються екологічними ідеями (боротьба за чистоту свого – як народу, так і природи). Монізм припускав поєднання еволюційного підходу та людини з расовими ідеями.

Людвіг Клагес
(1872–1956)

У таких творах, як «Природна історія світобудови» (1868), «Антропогенія, або історія розвитку людини» (1874), Геккель відстоював ідею культурної нерівноцінності людських рас у процесі еволюційного розвитку.

Екопацифістськими ідеями наповнена концепція німецького філософа Людвіга Клагеса, яка заснована на уявленні про первинно наявне космічне життя, що охоплює природу і людину. При цьому, якщо стародавня людина була органічним елементом космосу, не виділяючи себе з навколишньої природи і не протиставляючи себе їй, то поява Духа («мислячого Я») призвела до руйнівного протистояння людини та природи. Мисляча («гераклітівська») людина спустошує Землю, відокремлює її від космосу, в результаті чого сутність «історичного процесу (те, що також називають «прогресом») стає переможною; відбувається боротьба духу проти життя з

логічно передбачуваним кінцем – знищенням останнього».

У своїх працях «Людина і земля» (1913), «Свідомість і життя» (1915), досліджуючи діалектику відносини душі і духу, Клагес писав, що людська особистість розвивається з інстинктивно-творчої життєвої основи і з цілеспрямовано систематизованого духу. До життєвої основи належать тіло і душа, тісно з'єднані одне з одним. Але в цю єдність життєвої основи вторгається ззовні дух і намагається «позбавити тіло душі, позбавити душу тіла, і, таким чином, зрештою, вбити життя».

Вторгнення духу Клагес намагається пояснити історією розвитку душі та встановити за допомогою точного аналізу ступеня неупередженого бачення, споглядання, спостереження, потім формування образу, уявлення, концепції і далі відділення їх від поняття речі. Все загалом є жахливим процесом перетворення дійсності. Дух – холодний, «мертвий розум». Сутність історичної людини полягає в протиріччях між духом і душею, властивих тільки людині. Пошук їх гармонії – невід'ємне завдання філосо-

Чим же пишається прихильник прогресу – всього лише успіхами і збільшенням могутності людства, які він бездумно пов'язує зі зростанням економічних показників, і ми дуже сумніваємося в тому, що він відчуває від цього щастя, – скоріше йому знайоме тільки порожнє задоволення, яке дає усвідомлення панування. Могутність же ця суперечить усім цінностям, суперечить істині та праву і, хоча вона ще змушена їх терпіти, безсумнівно, суперечить красі та життю.

Л. Клагес, «Людина і земля»

фії. Виживання людства залежить від самоконтролю та самообмеження духу. Дух набуває цінності, якщо він слугує життю, але й руйнує його, підпорядковує собі. Взаємозв'язок духу та душі на початку людської цивілізації був гармонійним. Шлях до повернення і очищення бачиться у зверненні до першооснов, першоджерел, у розчиненні у безособовій основі.

У першій половині ХХ століття, продовжуючи ідею біосферної напруженості, український учений *Володимир Вернадський* формулює тезу про реальність гостроти соціально-екологічних протиріч, обумовлених невідповідністю між порівняно необмеженим зростанням потреб соціуму і відносною обмеженістю природно-ресурсного потенціалу біосфери. Вчений розуміє життя на Землі як геологічне явище, тому що, за силою свого впливу і наслідками розвитку, життя та створення біосфери істотно вплинуло на еволюцію нашої планети. Ще більший вплив на всі процеси, що відбуваються на планеті, мала поява людини та її господарська діяльність. Звідси, людство, за Вернадським, з одного боку – геологічна сила, а з іншого – новий стан біосфери, який на певному етапі перестає розвиватися стихійно, перетворюючись у ноосферу – розумну оболонку планети.

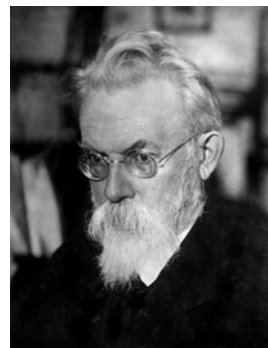
Центральними поняттями в концепції Вернадського були *жива речовина*, як сукупність організмів, що становлять основу біосфери, яка розглядалася як явище космічне, та *людство*, яке він нерозривно пов'язував із біосферою, а геологічно – з матеріально-енергетичною структурою планети (харчування, дихання, праця), підкреслюючи, що поза природними умовами людство не може існувати.

У своїй роботі «Жива речовина в земній корі та її геохімічне значення» (ця фундаментальна праця довгий час була в архіві і вийшла у світ лише в 1978 році). Вернадський уперше з геохімічних позицій розкрив

Ноосфера – це гармонійне поєднання природи та суспільства, торжество розуму і гуманізму, де зіллється воедино наука, суспільний розвиток і державна політика на благо людини, це світ без зброї, війн і екологічних проблем, це мрія, мета, що стоїть перед людьми доброї волі, це віра у велику місію науки і людства, озброєного наукою.

В. Вернадський

функціональну роль живої речовини як геологічної сили планетарного масштабу. Відповідно до такого розуміння, про ноосферу говорилося то як про справу майбутнього, то як про діяльність наших днів. Учений відзначав, що біосфера не раз переходила у новий еволюційний стан, і сьогодні спостерігаємо саме такий перехід у новий стан – ноосферу, перетворення науковою думкою соціальної людини. Таким чином, поняття «ноосфера» поєднує два аспекти: *по-перше*, ноосфера у стадії становлення, що розвивається стихійно з моменту появи людини; *по-друге*, ноосфера розвинута, яка свідомо формується зусиллями людей в інтересах усебічного розвитку всього людства і кожної окремої людини. Отже, ноосферу варто сприймати, як символ віри, як ідеал розумного втручання в біосферні процеси в результаті наукових досягнень.

**Володимир
Вернадський**
(1863–1945)

За Вернадським, взаємозв'язки суспільства з природою, що ускладнюються, – одна з найважливіших екологічних і соціальних проблем сучасності. Різноманітні форми екологічної регресії є результатом суперечливої взаємодії систем із саморегулюванням: біосфери загалом та її частини – людського суспільства. Екологічно необґрунтовані дії людини ведуть до підриву здатності природних екосистем різного рівня до саморегуляції, що порушує екологічну стабільність, як в регіональних, так і в глобальних масштабах.

31.3. Глобальні екологічні проблеми у вченнях А. Ейнштейна та Р. Карсон

Розвиток природознавства, дослідження в галузі квантової фізики, визнання в науковому пізнанні принципової ролі випадковості та стохастичних законів, які описують процеси, що мають ймовірний характер, привели до розуміння, що екологічне знання опирається на міжпредметні засади.

У другій половині ХХ століття актуальності набирають глобальні проблеми, їх класифікація, політичні та соціально-економічні шляхи вирішення, особливого значення надається висновкам видатних учених, зробленим після Другої світової війни. Зауважимо, що, наносячи значну шкоду світові природи і природі, створеній людськими руками у містах і поселеннях, війни руйнують внутрішній та зовнішній світ людини. Таким чином, в екологічних та суспільних небезпеках, пов'язаних із війною, найбільш матеріально проявляється найважливіша проблема для людини – сама людина.

Відтак в ході наукових домовленостей у 1955 році було опубліковано антивоєнний заклик, так званий «Маніфест Рассела – Ейнштейна», підписаний такими провідними вченими, як Н. Бор, Ж. Кюрі та ін. У ньому заявлено про загрозу для життя людства – термоядерну зброю. У маніфесті, зокрема, зазначалося: «Ми виступаємо як люди, подальше існування яких знаходиться під загрозою». Основна проблема, з якою зіткнулося наукове співтовариство: «Чи покінчимо ми з людською расою, чи людство відмовиться від війни».

Ми повинні навчитися мислити по-новому. Ми повинні навчитися запитувати себе не про те, які кроки потрібно зробити для досягнення військової перемоги тим табором, до якого ми належимо, бо таких кроків більше не існує; ми повинні задавати собі таке запитання: які кроки можна зробити для попередження збройної боротьби, результат якої повинен бути катастрофічним для всіх її учасників?

Маніфест Рассела – Ейнштейна

У подальшому ці ідеї підтримувалися Пагуошським рухом² – міжнародним рухом Учених за мир, роззброєння та безпеку. У 1957 році у м. Пагуоші (Канада) відбулася перша Пагуошська конференція, спрямована проти застосування ядерної зброї та неконтрольованого використання сучасних біотехнологій. На думку А. Ейнштейна і Ф. Жоліо-Кюрі, наука впритул підійшла до межі, за якою приховано таємницю життя,

² Пагуошський рух вчених, як міжнародна неурядова наукова організація, була удостоєна в 1995 р. Нобелівської премії миру за багаторічні зусилля щодо зниження ядерної загрози.

тому сьогодні неможливо передбачити, чим може закінчитися вільне маніпулювання цією таємницею. Саме тому багато залежатиме від самих учених, від їхньої позиції, моралі та совісті.

Участь у цьому русі провідних учених змушує прислухатися до нього, як уряди, так і окремі організації. У деяких випадках заходи, які пропонувались пагуошським рухом у справі підтримання миру, відображалися в офіційних міжнародних домовленостях.

Значний вклад у попередження глобальних проблем зробив німецький фізик *Альберт Ейнштейн*. Його теорія відносності була етапом розвитку ідеї гармонії буття, яка відображалася в універсальному причинному зв'язку процесів природи, що має об'єктивний характер. Ейнштейн вбачав у пізнанні складну проблему: світ невичерпний, відомості про нього обмежені, недостатні, приблизні, нескінчені. Попри це, світ можна пізнати; картини світу, змінюючи одна одну, все більше наближають людину до об'єктивної істини. З цього приводу вчений писав: «Найбільш незрозумілим у світі є те, що він зрозумілий».

Завдяки науково-технічному прогресу створено нове техногенне середовище існування сучасної цивілізації. Водночас цим самим процесом надзвичайно загострені проблеми охорони довкілля, сировинних джерел тощо. Ейнштейн розглядав світ як створений людьми в результаті мислення на звичному рівні, що породжує проблеми, не розв'язані на цьому ж рівні. І з цього випливає, що «людина спочатку повинна забезпечити власне виживання; тільки потім може спитати себе, якому виду існування вона надає перевагу».

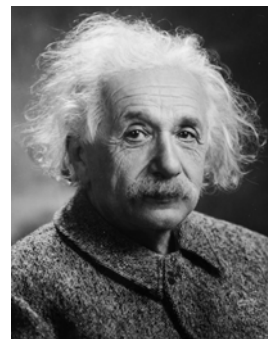
Ейнштейн попереджав, що людство ідеологічно не готове до технічного застосування енергії атома. Таке застосування потребує нового мислення, принципово інших підходів до відносин держав і народів, розробки нової системи загальної безпеки. Якщо нове мислення не проникне в масову свідомість, цивілізація приречена на загибель. Тому без'ядерність, ненасилля – не тільки вищі соціальні цінності, але і необхідна попередня умова для вирішення інших глобальних проблем.

Рейчел Карсон
(1907–1964)

Особливо важливим для сучасного аналізу варіативності екологічних небезпек став вихід книги американського біолога *Рейчел Карсон* «Мовчазна весна» (1962), коли питання глобального потепління постало як ніколи гостро. Поруч із можливістю знищення людства у ядерній війні центральною проблемою визначено забруднення навколишнього середовища речовинами з неймовірним потенціалом загрози.

Карсон вивчала проблему повсюдного використання пестицидів після Другої світової війни. Вона вирішила застерегти людей від довготривалих наслідків надмірного їх використання. Саме тому виступила із закликом до науков-

Альберт Ейнштейн
(1879–1955)

ців, які працюють в галузі сільського господарства, та урядовців відмовитись від повсюдного отруєння планети пестицидами, а до громадськості – змінити ставлення до ролі людини в природі. Інтерпретуючи історію розвитку технологій, вона піддає сумніву класичні постулати Просвітництва про те, що наука звільнить світ темноти від середньовічної магії та проллє світло на людський прогрес.

На думку Карсон, «ті, хто понад усе цінують приборки і технічний прогрес, несвідомо вважають, що вихід людини на сцену історії скасовує проблему рівноваги у природі. З таким же успіхом вони могли б вважати, що, водночас, скасовується і закон всесвітнього тяжіння! Рівновага в природі базується на внутрішніх зв'язках живого світу і його зв'язках із довкіллям. Це не означає, що людина не

повинна намагатися схилити чашу терезів на свою користь, але за будь-яких обставин вона повинна пам'ятати, що робить, і передбачати наслідки своїх кроків».

Після публікації книги Карсон відразу була звинувачена представниками хімічної промисловості та деякими урядовцями в екоалармізмі¹. Її називали «істеричною жінкою», некомпетентною для написання подібних книг. Однак подібні закиди не завадили «Мовчазній весні» стати поштовхом для розвитку нового екологічного руху та джерелом натхнення для нових поколінь екологічних активістів.

31.4. Екоконцепції представників Римського клубу

Визначальна роль у формуванні засад екологізму належить ідеям представників *Римського клубу* – міжнародної неурядової громадської організації, створеної у 1968 році із ініціативи італійського мислителя і громадського діяча А. Печчеї. Членами Римського клубу є видатні вчені, відомі політики, представники промислових і фінансових кіл, які організують дослідження впливу науково-технічного прогресу на світовий суспільний розвиток.

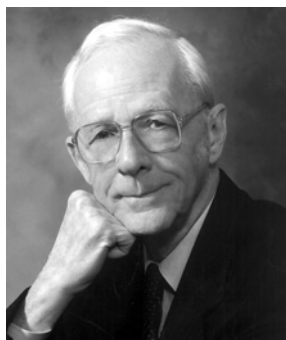
Загалом у дослідницьких проектах Римського клубу 70-х років ХХ століття глобальна проблематика розглядалася переважно з погляду виявлення кризових ситуацій, пов'язаних із ростом промислового виробництва, збільшенням чисельності

Ми просто не можемо робити того, що ми робимо, у нас немає ніякого обґрунтування, ніякого виправдання того, як ми поводитимось щодо природи... Нам просто не дозволено вести себе так. Хтось скаже, що природа – не наша власність, вона належить Богу; інші висловлять це іншим способом. Головне тут те, що глибинна екологія включає релігійний компонент, найважливіші інтуїтивні уявлення та відчуття, які слід в собі культивувати, якщо ми хочемо вести життя, засноване на справжніх цінностях, а не працювати як комп'ютер.

... Краса живого світу, який я намагалася врятувати, завжди була понад усе в моєму розумінні разом із гнівом через здійснювані безглузді жорстокості. Я відчувала себе зв'язаною урочистим зобов'язанням зробити все, що можу, – якби я не спробувала хоча б цього зробити, я б ніколи не могла відчувати себе щасливою на природі.

Р. Карсон, «Мовчазна весна»

¹ *Екоалармізм* – модель сучасної екологічної свідомості, зумовлена змінами довкілля внаслідок техногенного впливу, що викликає стурбованість людини та припускає уживання необхідних заходів для запобігання екологічним загрозам, а також участь у реалізації цих заходів.

Джей Форрестер
(1918-2016)

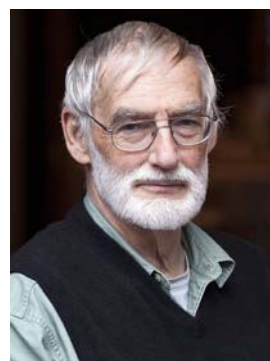
землян, забрудненню довкілля, виснаженню природних ресурсів і загостренню продовольчої проблеми.

Першою роботою під егідою Римського клубу була математична модель, що імітувала світову ситуацію, «Світ-1» («World-1») та «Світ-2» («World-2»), опублікована в книзі «Світова динаміка» (1971). Її автор американський інженер *Джей Форрестер*, розробив модель із понад 40 нелінійних рівнянь, які описують взаємозв'язок наступних параметрів: населення, капіталовкладення, використання непоновлюваних ресурсів, забруднення довкілля й виробництво продовольства. Розроблена модель показувала колапс світової соціально-економічної системи в ХХІ столітті, якщо не будуть прийняті певні рішення щодо зниження споживання при-

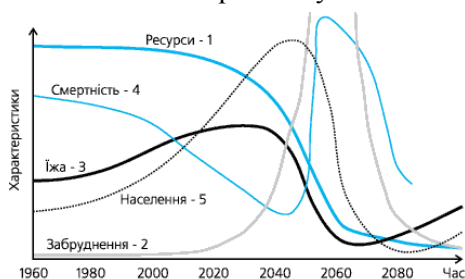
родних ресурсів. Математичні розрахунки були також використані для визначення змін у політиці, здатних стабілізувати розвиток світової економіки в майбутньому.

Однак моделювання Форрестера мало підготовчий характер і уможливило лише найзагальніші висновки. Для докладнішого аналізу була створена група під керівництвом учня Форрестера американського вченого *Денніса Медоуза*, яка розробила модель «Світ-3». Медоуз та його співробітники провели комп'ютерний аналіз світового економічного розвитку у двох варіантах:

- за збереження сучасних тенденцій розвитку суспільства. У цьому випадку, населення планети та забруднення довкілля за інерції будуть ще деякий час збільшуватися після піку індустріалізації, а потім настане швидке скорочення чисельності населення, ресурсів, виробництва продуктів харчування на одну людину, виробництва промислової продукції на одну людину;
- за нульового приросту населення. У цьому випадку можливий перехід на рейки стійкого розвитку. Більш оптимістичний прогноз передбачає неперервний експоненціальний розвиток технологій (за стабілізації кількості вчених та інженерів), винайдення нових ресурсів і джерел енергії, припинення забруднення довкілля завдяки масовому застосуванню ще не відкритих технологій, винайденню засобу регулювання народжуваності, посиленню альтруїстичних тенденцій у суспільстві, подоланню національного розбрату й об'єднанню людей у глобальну спільноту.

Денніс Медоуз
(нар. 1942)

Рис. 1. Світовий розвиток за збереження сучасних тенденцій розвитку суспільства (Д. Медоуз, «Межі зростання»)

Підсумовуючи результати дослідження, Медоуз у доповіді «Межі зростання» (1972) дав найнесприятливіші прогнози «екологічного колапсу»: через 75 років сировинні ресурси Землі будуть вичерпані, а нестача продовольства стане катастрофічною, якщо економічний розвиток не буде зведено до простого відтворення, а приріст населення Землі не буде поставлений на жорсткий контроль. Висновки доповіді одержали назву концепції «нульового росту».

Отже, головне значення цих робіт у тому, що вони вперше підняли питання про можливість катастрофічних наслідків сучасного характеру розвитку суспільства. Реальну небезпеку автори робіт (Дж. Форрестер, Д. Медоуз) вбачають у необмеженому зростанні чисельності населення, капіталу і забрудненні довкілля. Однак основним недоліком висновків, отриманих на основі аналізу цих моделей, є досить обмежене уявлення про можливості свідомого впливу людства на свій власний розвиток.

Михайло Месарович
(нар. 1928)

Відповіддю на критику перших моделей став новий проект – «Стратегія виживання» (1974) (німецький варіант) і «Людство біля поворотного пункту» (американське видання), що був створений під керівництвом американського математика *Михайла Месаровича* та німецького вченого *Едуарда Пестеля*. Мета цього дослідження – аналіз більшої кількості факторів (порівняно з попереднім проектом), здатних імітувати розвиток, досліджувати можливості локалізації криз, знайти шляхи їхнього запобігання. Якщо комп'ютерна модель Медоуза ґрунтувалася приблизно на тисячі математичних рівнянь, то модель Месаровича-Пестеля містила понад двісті тисяч.

Запропонована модель, заснована на теорії багаторівневих ієрархічних систем, описує світ як систему взаємозалежних 10 регіонів, взаємодія між якими здійснюється через експорт-імпорт і міграцію населення. Регіон – це соціокультурний параметр, підсистема в глобальній суспільній системі. І хоча він виділяється за економічними і географічними критеріями, але з урахуванням деяких соціальних і культурних характеристик: цінностей і норм співтовариства.

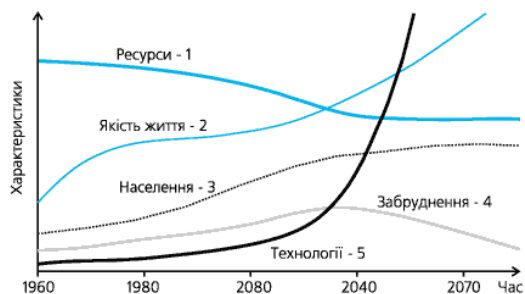
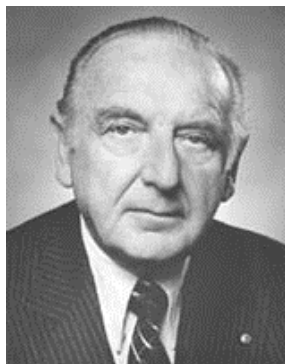

Рис. 2. Світовий розвиток за нульового приросту населення (Д. Медоуз, «Межі зростання»)

Чи вистачить у людства розуму, сил і бажання прийняти розумну систему такого переходу? З огляду на історичні прецеденти, можна з повною підставою засумніватися в цьому, якщо тільки подібний перехід не буде викликаний якоюсь серйозною необхідністю... Вирішення кризових ситуацій буде залежати від того, який із двох шляхів – недиференційоване зростання, що неминуче веде до катастрофи, або органічне зростання, вибере людство.

Е. Пестель, «Поза межами росту»

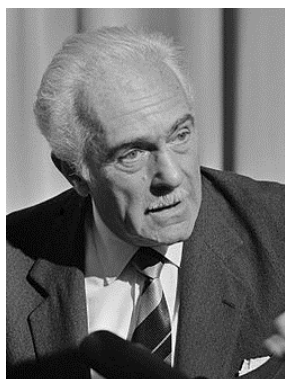
Едуард Пестель
(1914–1988)

Учені виділили два типи розвитку світу. При *першому* типі, передумовою якого є зберігання існуючих тенденцій світового розвитку, – неминуча низка регіональних катастроф, що поступово захоплять усю планету. Відбудеться швидке вичерпання усіх ресурсів та посилення розриву між «багатими» і «бідними» країнами. Якщо не припиниться ріст населення, різко загостриться проблема продовольства. За *другим* типом, «виживання» полягає в переході до «*органічного росту*», який припускає диференційований та керований розвиток різноманітних частин світової системи, в результаті чого досягається збалансований розвиток усього людства.

Отже, на думку вчених, сьогодні, як ніколи раніше, необхідне нове мислення, яке враховує взаємозв'язок процесів, що відбуваються в світі, ситуацію, породжену науково-технічним прогресом, умови ядерного століття. Тому не можна ізолюватися від навколишнього світу, побудувати непроникну стіну, яка постала б на шляху небажаних наслідків власної або чужої діяльності.

Наступний етап в діяльності Римського клубу відзначений переходом від кількісного аналізу глобальних проблем до якісного аналізу людського буття, системи цілей і цінностей. На перший план вийшла *концепція «нового гуманізму»*, ідея про першорядне значення особистих людських якостей, які забезпечать «людську революцію», «революцію свідомості» і перетворення суспільства.

Ці ідеї насамперед розвинув італійський учений *Ауреліо Печчеї* у своїй книзі

Ауреліо Печчеї
(1908–1984)

«Людські якості» (1977), поставивши людину в центр розвитку і визнавши необхідною умовою виходу народів з кризи – координацію зусиль, трансформацію системи егоїстичних держав у єдину світову спільноту. Для реалізації змін Печчеї пропонує шість «стартових» цілей, які пов'язані зі «зовнішніми межами» планети; «внутрішніми межами» самої людини; культурною спадщиною народів; формуванням світового співтовариства; охороною довкілля; реорганізацією виробничої системи.

Перша мета – зовнішні межі. Людина у своїй діяльності повинна брати до уваги можливості навколишньої природи, не доходячи до крайнощів.

Друга мета – внутрішні межі. Ця мета вказує на те, що не тільки планета, але й можливості самої людини, мають фізичні й психологічні межі.

Третя мета – культурна спадщина. Розвиток технологічної цивілізації веде до уніфікації культури. Тому тільки дбайливе ставлення до культурної спадщини допоможе зберегти унікальність різних культур.

Четверта мета – світове співтовариство. Інтеграція в єдине світове співтовариство дозволяє ефективніше регулювати міжнародне життя, і, отже, є ефективнішим способом співіснування.

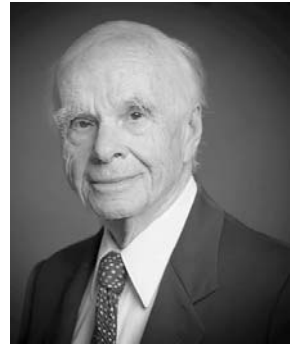

П'ята мета – середовище перебування. Проблема полягає в тому, як розмістити на планеті людей, чисельність яких через кілька десятиріч стане вдвічі більшою, ніж сьогодні.

Шоста мета: виробнича система. Передбачає з'ясування, у чому полягають філософські причини економічних проблем, і якою повинна бути економічна система майбутнього, щоб забезпечити населення планети, яке безупинно зростає.

Продовжує ідею «нового гуманізму» угорський філософ *Ервін Ласло* у доповідях «Глобальні цілі і всесвітня солідарність» (1977) та «Цілі для людства» (1977). Він дотримувався тези про пріоритетність людського чинника у вирішенні глобальних проблем. Основою для неї стала глобальна солідарність, шлях до якої відкриють «*революція світової солідарності*», перебудова свідомості, формування нового «глобального етносу», коли норми поведінки людини і норми державної політики буде визначати «новий стандарт гуманізму».

На думку Ласло, для того, щоб розпочати «революцію світової солідарності» необхідно досягнути чотирьох глобальних цілей: 1) припинення гонки озброєнь, війн і конфліктів, відмова від насильства, забезпечення міжнародної безпеки; 2) вирішення продовольчої проблеми у світовому масштабі, створення світової системи, що дозволить задовольнити продовольчі потреби усіх людей на планеті; 3) глобальний контроль за використанням енергетичних і сировинних ресурсів, технологіями, розробка раціонального та екологічно безпечного природокористування; 4) глобальний розвиток, орієнтований на підвищення якості життя, справедливості у розподілі матеріальних та культурних цінностей.

Ервін Ласло
(нар. 1932)

Денніс Габор
(1900–1979)

Водночас велася робота над серією доповідей, присвячених окремим найбільш важливим аспектам світової проблематики. В 1976–1978 роках розроблявся проект «За століттям марнотратства», у межах якого детально розглядалася проблема природних ресурсів. Колектив дослідників очолив британський фізик *Денніс Габор*. Дослідницька група спробувала вивчити світовий науково-технічний потенціал, виявивши можливості його використання для вирішення енергетичних, сировинних і продовольчих проблем. Доповідачі стверджували, що сучасний рівень розвитку науки і техніки дозволяє вирішити практично всі проблеми, пов'язані з дефіцитом сировини, ресурсів, енергії та продуктів харчування. Межі економічного зростання, виникнення і загострення глобальних проблем обумовлені недоліками соціально-політичних механізмів та інститутів. І, щоб забезпечити подаль-

ший поступальний розвиток цивілізації, необхідно побудувати «зріле суспільство» з високим якісним рівнем життя для людей Землі за умови їх розумного ставлення до природи.

Загалом теоретична діяльність Римського клубу містить у собі широкий спектр конкретно-наукових розробок, що слугували поштовхом до нових міркувань про буття людини в сучасному світі, цінності життя та природи, перспективи розвитку людства; міркувань, що призвели до виникнення і розповсюдження прогностичних концепцій «меж зростання», «обмеженого зростання», «революції світової солідарності», «нового гуманізму» та под.

31.5. Екоцентризм і біоцентризм екологічної філософії (О. Леопольд, Дж. Лавлок, А. Швейцер)

Екологічні проблеми гуманітарними науками насамперед розглядаються у межах двох взаємодоповнювальних світоглядних концепцій – екоцентризму та біоцентризму.

Олдо Леопольд
(1887–1948)

Екоцентризм визнає природні об'єкти як повноправних суб'єктів, партнерів у взаємодії з людиною. Тому захист дикої природи та живих істот здійснюється не скільки для цілей людини, а насамперед для захисту природи заради себе самої. Натомість біоцентричний підхід розкриває важливість окремих особин живих істот, насамперед птахів і ссавців, що є морально значимими і вимагають турботи.

Засновником екоцентричної концепції є американський натураліст Олдо Леопольд, який у своїй праці «Календар піщаного графства» (1949) виклав основні ідеї етики землі. На думку екофілософа, екологічна етика є важливим чинником у сучасному природоохоронному русі, бо лише вона змінює роль людини та перетворює її з варвара у рівноцінного члена гармонійної спільноти природи. Відповідно не варто знищувати чи сприяти вимиранню видів; необдуманно змішувати вітчизняні й екзотичні види; добувати непомірну енергію з ґрунту і вивільняти її в побуті; перегороджувати або забруднювати річки; треба дбати про тварин. Річ вважатиметься правильною тоді, коли в ній наявна тенденція до збереження цілісності, стабільності та краси біологічного співтовариства; вона є хибною, якщо матиме зворотну тенденцію.

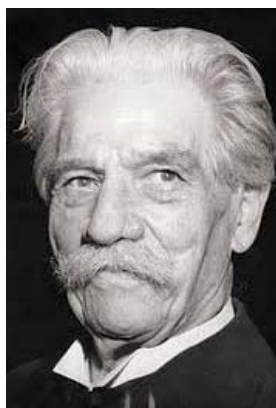
На думку Леопольда, в основі природозбереження повинні бути такі принципи: *принцип збереження* – розглядає природу як систему, в якій все взаємопов'язано; *принцип збереження біорізноманітності* – полягає у збереженні всіх частин природного механізму, так як всі ці частини взаємозалежні; *принцип цілісності* – виступає основою для розвитку екологічної свідомості та нового образу Землі, бо наша поведінка може бути етичною тільки стосовно того, що ми можемо бачити, відчувати, розуміти, любити, у що ми можемо вірити; *принцип поваги до природи* – етичне ставлення до Землі неможливе без любові, пошани до природи та без дбайливого ставлення до її дарів; *принцип відповідальності* – обов'язок громадської відповідальності поширюється до меж відповідальності за природу.

Цікавими з погляду екоцентризму є *гіпотеза Геї*, яку розробив британський учений Джеймс Лавлок у працях «Гея: новий погляд на життя на Землі» (1979) та «Вік

Джеймс Лавлок
(нар. 1919)

гляд, місце у Всесвіті, проте люди приносять їй незліченні лиха у вигляді забруднення довкілля. Відомий Лавлок також своєю тезою про те, що підтримка ядерної енергетики допоможе замінити невідновлювальні джерела енергії.

Альберт Швейцер
(1875–1965)

му будь-яку шкоду.

Один із серйозних мінусів етики Швейцера в тому, що вона обмежує коло морально значимих об'єктів індивідуальними вищими тваринами, не враховуючи рослини і бактерії, а також не приймаючи до уваги об'єкти неживої природи, надра Землі та всю глобальну екосистему в цілому.

Геї: біографія нашої живої Землі» (1989). За його концепцією Земля-Гея¹ є цілісним, живим організмом, а не інертною планетою, тому її потрібно захищати. Лавлок визначав Гею як «біосферу Землі, атмосферу, океани та сушу», яка демонструє процес саморегуляції. На думку дослідника, існує складний багатосторонній зв'язок між живими істотами, сушею, морем і повітрям, який утримує планету в стабільному стані, підтримує на оптимальному рівні температуру повітря та солоність води.

У 2003 році Лавлок доповнює свою теорію (праця «Відплата Геї»). Людство, з точки зору екофілософа, є «нервовою системою» Землі, завдяки якій Гея усвідомлює себе, пізнає свій ви-

Земля – більше, ніж просто дім. Це жива істота, і ми є її невід'ємною частиною.

Дж. Лавлок, «Гея: новий погляд на життя на Землі»

Яскравим представником біоцентричного напрямку є *Альберт Швейцер*. Його концепція «етики благоговіння перед життям» розроблена в класичних працях «Культура й етика» (1923), «Вчення про благословення перед життям» (1963). За його словами, універсальна етика спонукає усіх людей виявляти інтерес до кожної людини, її долі та віддавати всю людську теплоту тим, хто її потребує. Моральною вважається дія, яка не тільки не завдає шкоди іншому життю, але і сприяє її збереженню та розвитку. Основний принцип етики Швейцера: добром є те, що слугує збереженню та розвитку життя, а злом – те, що знищує життя або перешкоджає його збереженню та розвитку. Людина моральна лише тоді, коли вона кориться внутрішньому спонуканню допомагати будь-якому життю, якому вона може допомогти, і утримуватися від того, щоб заподіяти живо-

Там, де я завдаю шкоду будь-якому життю, я повинен ясно усвідомлювати, наскільки це необхідно. Я не повинен робити нічого, крім неминучого, навіть незначного.

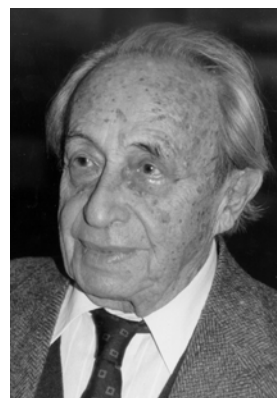
А. Швейцер, «Благоговіння перед життям»

¹ Назва «Гея» походить від імені богині Землі в давньогрецькій міфології.

31.6. Екологічна етика відповідальності (Г. Йонас, К. Маєр-Абіх, К.-О. Апель)

Особливим викликом існуванню людської цивілізації в кінці ХХ століття стали екологічні проблеми, великою мірою спричинені технічною експансією людини у сферу природи. Тому аналіз сучасних проблем потребує обговорення в етичній площині та вироблення нової етики відповідальності за наслідки людської діяльності.

До витоків екологічної етики відносять учення німецько-американського філософа Ганса Йонаса про глобальну відповідальність. Його заслугою є те, що він одним із перших перевів обговорення екологічних проблем в етичну площину, розробляючи новаторську стратегію етики, яка б відповідала сьогоднішній добі. У своїй праці «Принцип відповідальності. Досвід етики для технологічної цивілізації» (1979) вчений висловлює занепокоєння розвитком сучасного суспільства і формулює новий категоричний імператив для сучасної доби: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на Землі». На цій основі Йонас пропонує монологічну парадигму відповідальності: не відповідальність суб'єкта перед ним самим встановленим моральним законом і не відповідальність перед моральним законом комунікативної спільноти, а відповідальність «за» – за те, щоб людство існувало.

Ганс Йонас
(1903–1993)

Аналізуючи попередню класичну етику Йонас пропонує переглянути її основні постулати. *По-перше*, вчений критикує антропоцентричність традиційної етики, відповідно до якої сфера застосування етики обмежується людиною та міжлюдським спілкуванням. Людство нещодавно постало перед фактом уразливості природи та обмеженості її ресурсів. З цього випливає, що не лише інтереси людини можуть претендувати на моральну цінність, а й позиція захисту природи задля самої природи. Не будучи рівноправним партнером дискурсу, природа домагається існування, висуваючи до людини свої вимоги, і ці вимоги моральні.

По-друге, Йонас розглядає відповідальність не лише у персональному, а й у колективному вимірі (як відповідальність за наслідки технізованого способу життя). Оскільки сучасна техніка впливає на фундаментальні характеристики людини, поступово перетворюючи її в елемент власного функціонування. Тому головним завданням нової етики є встановлення контролю над можливостями та здібностями людини.

Г. Йонас, «Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації»

У контексті переоцінки традиційних цінностей етики, одним із складових елементів відповідальності стає «евристика страху». Страх за майбутнє людства, страх перед можливою зміною

істотності й вигляду людини стає головним принципом. Людство не може дозволити собі ризикувати, коли під загрозу поставлене його існування. Таким чином, відчуття небезпеки породжує новий моральний обов'язок людини, на зміну етиці прогресу і вдосконалення приходять етика збереження: людини і природи.

**Клаус Міхаель
Маєр-Абіх**
(нар. 1936)

Продовжуючи ідею етичної відповідальності німецький філософ *Клаус Міхаель Маєр-Абіх* розробляє у своїх працях «Шляхи до миру з природою» (1984), «Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту» (1990) концепцію *фізіоцентричної етики*. Основною тезою цієї етики є те, щоб «поважати все в своїй самоцінності» і «будь-який сучасний стан оцінювати за цим принципом». Практично це втілюється в принципі «не людина є мірилом усіх речей, а все, що нас оточує, є мірою нашої людськості». На думку вченого, існує два типи: 1) відповідальність за самого себе, яка орієнтується на власну діяльність; 2) відповідальність за іншого, яка стосується майбутнього. Саме цій останній відповідальності і потрібно віддати перевагу.

Відповідно до етичної думки, Маєр-Абіх вибудовує вісім кіл відповідальності людини за: 1) саму себе (егоцентризм); 2) своїх близьких (непотизм – мораль роду); 3) дальніх у своїй країні (націоналізм); 4) людство загалом (антропоцентризм сучасності – спільнота людей, близьких і далеких); 5) попередні й прийдешні покоління; 6) вищих тварин (мамалізм); 7) живих істот (біоцентризм); і, нарешті, 8) світ загалом (фізіоцентризм). Відтак, учений формує фізіоцентристську концепцію відповідальності, предметом якої постає вже увесь світ – і живий, і неживий. Відповідальність тут постає не тільки як відповідальність за інших людей, не тільки як відповідальність за тварин, а й відповідальність за речі, увесь позалюдський світ.

Маєр-Абіх широко застосовує поняття «довкілля» (нім. Umwelt), що він інтерпретує як своєрідно структуроване тією або іншою живою істотою навколишнє середовище. Він підкреслює, що охорона живої природи неможлива без «відродження почуттів», що керують цивілізацією.

Люди повинні усвідомити, що речі у світі існують не лише для людства – як його ресурси, вони також існують в життєвих світах інших біологічних видів і входять у їх «функціональні сфери». Саме тому, вчений протиставляє поняття «спільносвіт» (нім. mitwelt) поняття «довкілля» (нім. umwelt). У його трактуванні *спільносвіт* – це світ, в якому людина живе разом з іншими Божими творіннями і які разом із нею належать до цілості природи, а тому мають свою власну цінність і власну гідність.

Маєр-Абіх розвиває «*принцип природної держави*», яка слугує інтеграції суспільства в природні життєві зв'язки. І переходом до такої держави має бути «повстання

Ми поводимося як орди міжпланетних загарбників, які хотіли б якомога довше і якомога комфортніше жити на цій землі, не вважаючи при цьому її своєю батьківщиною, а поводяться так, начебто збираються податися до наступної планети, споживши тут геть усе або зробивши його непридатним для споживання.

К. М. Маєр-Абіх, «Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту»

Карл-Отто Апель
(нар. 1922)

на захист природи», яке не слід ототожнювати з повстанням проти розуму, радше варто реабілітувати розум задля життя.

Новий категоричний еко-етичний імператив продовжив у своїх працях «Трансформація філософії» (1972), «Дискурс та відповідальність» (1988) німецький філософ *Карл-Отто Апель*. Він сформульований так: «Чини лише згідно із максимою, виходячи з якої ти міг би передбачити, що наслідки та побічні наслідки, які виникатимуть із її всезагального застосування, будуть “прийнятними” для усього сушого, що немовби бере участь у дискурсі».

Розвиваючи ідеї Г. Йонаса, Апель розкриває деякі спірні моменти, насамперед, він нагадує, що: 1) екологічна криза не несе ніякої небезпеки для природи в цілому, а тільки для екосфери, пов'язаної з людиною; 2) наявність «права

передбачає обов'язки і взаємну відповідальність, яку живі істоти, а тим більше природа, не можуть на себе брати; 3) телеологічна структура природи втрачається, якщо визнається теза про спільність всіх істот при народженні, це, по суті, буддистська «капітуляція» перед природою.

Відтак, оцінюючи екологічну кризу як наслідок технічної цивілізації, учений констатує, що результати науки постають сьогодні для людства «моральним викликом». Оскільки екологічна криза впливає на людство глобальним чином, то «люди опинилися перед завданням прийняття солідарної відповідальності за наслідки їхніх дій у планетарному масштабі». Саме тому відповідальність має бути солідарною, тобто спільною, взаємною, а також структурованою. І не лише відповідно до інтелектуально-пізнавальних можливостей (наука), але й до владних можливостей щодо практичного впливу на суспільство і його зміни. Звідси узагальнення: планетарна етика відповідальності за майбутнє має враховувати та поєднувати усе знання як наукових дисциплін, так і позанаукової рефлексії та мудрості.

Чи вже існують людські інституції або форми моралі чи етики, які можуть також розв'язати й цю проблему; чи ми потребуємо абсолютно нової етики, яка б обґрунтовувалась у філософії чи мудрості нового типу; чи повинні ми спасувати щодо домагань такого гатунку й ігнорувати так званий новий характер етичних проблем, звертаючись до наших партикулярних традицій і звичаїв?

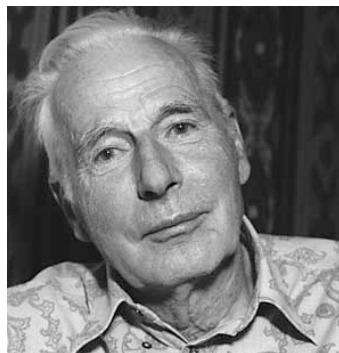
К.-О. Апель, «Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу»

31.7. Політичні ідеї глибинного та соціального екологізму (А. Несс, Д. Формен, Дж. Мандера, У. Р. Камтон, М. Букчин)

Екологізм прийнято розділяти на глибинну та соціальну екологію. Одним із актуальних і впливових сучасних напрямів є глибинна екологія. Поняття «глибинної екології» вперше запроваджено в 1972 році норвезьким філософом *Арне Нессом*. Глибинна екологія – це течія, що спирається на екобіоцентричні цінності, які дають мож-

ливість глибше, порівняно з традиційною філософією, осмислити зв'язки між особистісним «Я» (Self), людською громадою (community) і світом природи (Natural World).

Течія «глибинної екології» протиставляється так званій «поверхневій екології» (англ. shallow ecology), яка базується на ідеях раціоналізму та вбачає необхідність збереження здоров'я й добробуту людини переважно шляхом зменшення рівнів забруднення й раціонального використання природних ресурсів. Відповідно, метою глибинної екології є зміна базових людських цінностей, політики та ідеології, ґрунтуючись на принципах егалітаризму, біо- й екоцентризму.

Арне Несс
(1912–2009)

Базисом глибинної екології є *біоцентризм* (*екоцентризм*), тобто відмова від позиціонування людини в центрі світобудови. Найважливіша цінність – етичне положення про те, що все в природі має свою власну внутрішню цінність або гідність. «Екобіоцентричний» спосіб життя означає, наприклад, жити простіше, здійснюючи мінімальний вплив на природу. Як наслідок, глибинна екологія заперечує централізовану бюрократичну владу й технократичне суспільство, закликаючи до простоти «природного життя». Основна місія цієї течії полягає не в розробці конкретного політичного проекту, а у формуванні чітких біоцентричних аргументів на противагу сучасному напрямку розвитку цивілізації. Конкретної політичної та соціально-економічної програми прибічники глибинної екології так і не виробили.

За концепцією Несса добробут і процвітання людства й інших форм життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не визначається через поняття корисності для людини. Люди не мають жодних прав на зменшення природного багатства та розмаїття, за винятком задоволення своїх життєвих потреб. Кожна людина повинна працювати над своєю власною філософією. Звідси: усі живі істоти, чи це людина, тварина або овоч, мають рівне право жити та процвітати.

Радикальні ідеї глибинної екології висловлює американський природоохоронець *Дейв Формен* у роботі «Сповідь ековоїна» (1991). Він пропонує нове поняття – «ековоїн» – людина, що жорстко відстоює свою природозахисну позицію. «Воїн визнає, що його життя – не найважливіша річ у його житті». Інші, важливіші речі – це Земля, еволюційний процес, мільйони видів тварин, що мають ділити з ним цю Землю.

Знаковою постаттю глибинної екології є американський громадський активіст *Джеррі Мандер*, який розглядає сучасне американське та загалом західне суспільство крізь призму ставлення до життя так званих тубільних народів. Основний висновок його праці «Коли не лишається нічого святого»: аборигенні народи (американські індіанці, ескімоси та інші, котрі лишилися на узбіччі світової цивілізації з огляду на їхню непристосованість до цінностей «білої людини»), духовно набагато багатші за сучасні західні народи. Саме тому у «первісних» народів слід повчитися тому світогляду, який заперечує європоцентризм, політичну деспотію, необдумане прийняття політичних рішень і споживацьке ставлення до світу.

Поняття «життя в борг» аналізує у своїй екологічній концепції американський дослідник *Вільям Роберт Каттон*, стверджуючи, що будь-який сучасний політичний устрій від тоталітарного до демократій західного зразка, характеризується однією спільною рисою: орієнтованістю на споживання невідновлюваних ресурсів (нафти, природного газу). Цей процес екстенсивного економічного зростання не є ні «поганим», ні хорошим; до нього не можна застосувати морально-етичні чи політичні оцінки. Каттон у праці «Кінець техноутопії» (1982) продовжує аналіз безцінного досвіду незахідних цивілізацій, які, на його думку, зневажливо та європоцентрично названі «первісними суспільствами» та «дикунами». Нагальна потреба людства – залишитися гуманним перед обличчям дегуманізуючих процесів. Для цього доведеться віддати перевагу не розширенню матеріального споживання, а більш глибоким, моральним цінностям. Людина підійшла до тієї точки історії, коли треба діяти не інтуїтивно, а розумно. Хаосу можна уникнути тільки, якщо відкинути ілюзію необмежених можливостей. Людство навчилося маніпулювати багатьма природними процесами, але ні на персональному, ні на соціальному рівні люди так і не змогли досягти повного домінування над природою. На думку Каттона, у сьогоденному світі необхідно, щоб кожен засвоїв ключовий принцип: людське суспільство нерозривно пов'язане з глобальною біотичною спільнотою, і в цьому співтоваристві домінування з боку людини призводить до самогубних наслідків.

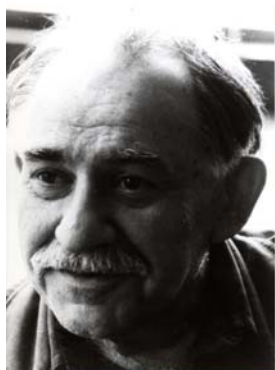

Вільям Роберт Каттон, мол.
(1926–2015)

Антропоцентричну взаємодію людського суспільства та природи розвинули представники *соціальної екології*, зокрема М. Букчин та Б. Джанет. Соціальні екологи рідше відкидають звинувачення «людства як такого» у всіх екологічних бідах. Нерівність і майнове розшарування є одними з основних причин споживацького ставлення до довкілля, натомість правлячі класи знищують навколишнє середовище задля досягнення економічного зростання. Однак людину варто розглядати як біологічну істоту, яка здатна творчо модифікувати природне середовище, не завдаючи руйнівних наслідків.

Основними перешкодами для подолання екологічної кризи є вільний ринок, бюрократія, соціальне домінування та панування корпоративних інтересів. Критикуючи радикальні зміни в суспільно-політичному житті, соціальний екологізм наполягає на децентралізації влади, екологізації технологій, повороті від домінування одних верст суспільства над іншими. Формування нового екологічного суспільства приведе до того, що люди почнуть раціонально та з любов'ю ставитися до природи. Людська взаємоповага та солідарність сприятимуть розвитку екологічного балансу між людиною та природою.

Мюррей Букчин
(1921–2006)

Головний теоретик соціального екологізму американський соціолог *Мюррей Букчин* у своїх працях «Анархізм постдефіциту» (1971), «Екологія свободи» (1982) та «Реконструкція суспільства» (1989) висловив ідею про «першу» і «другу» природу людини, розміщуючи людський розум і саму людину в природний контекст, намагаючись подолати дуалізм між природою й розумом, розумом і тілом, природним та соціальним. Тому людству необхідно розвивати «другу природу» – культуру, покращуючи та доповнюючи створене стихійними силами природи. Букчин наголошує на тому, що соціальна екологія має уникати «крайнощів» глибинної екології, яка відмовилася від задоволення потреб людини на користь створення союзу людського і природного. Соціальна екологія передбачає можливість задоволення інтересів людей

і їх спільнот, але не всупереч збереженню навколишнього середовища.

Демократичні традиції, які в подальшому вплинули на політичну філософію Букчина, визначили реалізацію поняття *лібертарного муніципалізму*¹. У 1999 році Букчин пориває з анархізмом і переносить свої ідеї в рамки системи місцевого комуналізму, хоча і продовжує підтримувати необхідність децентралізації та локалізації населення.

Спільним як для глибинної, так і для соціальної екології є опозиція до утилітарного природо-ставлення, критика ліберального (поміркованого) екологізму та заклик до радикальних дій на захист довкілля на засадах концепції «нульового зростання»².

Люди відчужуються не лише самі від себе в нашу «епоху відчуження», але й від природного світу, у якому – наші корені як складної, мислячої форми життя.

М. Букчин, «Екоанархізм»

31.8. Біорегіональний та феміністичний напрями екофілософії (П. Берг, Р. Десмон, К. Сейл, Дж. Додж, Ф. Добоні)

Біорегіоналізм виникає як напрям екологізму, за яким любов до землі і спосіб життя формуються конкретним місцем проживання людей. Основа біорегіонального вчення полягає в ідеї інтеграції екологічного потенціалу біорегіону з економікою, культурою, освітою та системою управління, конкретизуючи відносини «суспільство – довкілля» до відносин «біорегіон – громада». Усі живі істоти в рамках певного регіону складають цілісність, подібну до існуючих в природі екосистем.

Ідеологами біорегіоналізму є екологісти *Пітер Берг* та *Раймонд Дасманн*, які в своїй спільній праці «Перенаселяючи Каліфорнію» (1978) уперше сформулювали

¹ *Лібертарний муніципалізм* – ідея політичної організації, заснована на системі загальних зборів і практиці прямої демократії.

² *Концепція нульового зростання* – теорія, що відкидає принцип економічного зростання, а також зростання народжуваності, споживання, використання природних ресурсів і под.

принципи нової екофілософії. В основу їх учення покладено поняття «*біорегіон*» – територія, яка може бути самодостатньою відповідно до забезпечення населення продуктами харчування та іншими ресурсами, що сприяє збалансованості довкілля. У політичному плані це означає розвиток місцевого самоврядування, зацікавленість у місцевій політиці, політичну самоорганізацію населення – часто у вигляді комун. Біорегіоналізм наполягає на комунальній власності на землю, оскільки природні ресурси належать усім порівну і таке спільне господарювання має стимулювати дбайливе ставлення до ресурсів, зменшення обсягів відходів, технології вторинної переробки.

Визначальні засади біорегіоналізму проаналізовані американськими вченими *Кіркпатріком Сейлом* у книзі «Мешканці Землі: біорегіональне бачення» (1985) і *Джимом Доджем* у праці «Жити життям: деякі біорегіональні теорії та практика» (1981). Так, на думку Сейла, історично для людини як біологічного виду найбільш прийнятним є проживання в громадах чисельністю 500–1000 осіб, де кожен знає один одного в обличчя і безпосередньо вступає в контакт. Розширена громада може включати до 10 тисяч осіб, але не більше, тому що більш великі спільності втрачають здатність бути самодостатніми. Додж визначає біорегіоналізм як *біологічний реалізм*, виокремлюючи категорії «протидії тривалій деструкції природних систем» і «відновлення природних екосистем». Останнє вимагає досконалих знань функціонування природних систем, сприйняття специфіки даної місцевості, розробки відповідних технологій, а також важкої фізичної праці на землі.

Важливим моментом є критика поняття «довкілля» (англ. *environment*), яке, на думку біорегіоналістів, фіксує те, що лежить поза людиною, тобто є відчуженим від неї. Натомість вони надають ключове значення екоцентризму та екосистемі, оскільки людина – це невід’ємна частина екосистеми, яка є частиною кожного з нас – нашого світобачення, світовідчуття, життя загалом.

Якщо ж говорити про схожість з іншими альтернативними течіями, то можна констатувати, що у біорегіоналістів збігаються погляди зі соціальними екологами щодо принципів децентралізації влади. У той же час специфіка філософського обґрунтування біорегіоналізму уподібнюється глибинній екології в намірі поєднати наукові підходи обґрунтування біорегіону з інтуїтивними відчуттями духовної близькості з природою і єднання зі землею.

Франсуаза Добоні
(1920–2005)

Окремої уваги заслуговує течія, що виникла на перетині екологічного та правозахисного рухів – *екологічний фемінізм* (*екофемінізм*). Термін «екофемінізм» був запропонований у 1974 році французькою дослідницею *Франсуазою Добоні*, щоб підкреслити потенціал жінок у екологічній революції. Вона намагалася довести, що чоловічий контроль над виробництвом і жіночність мають безліч недоліків. Це призводить до подвійної кризи: до руйнування навколишнього середовища (за допомогою надприбуткового виробництва) та до демографічної кризи (за допомогою штучного маніпулювання процесом народжуваності).

Екофемінізм оперує твердженням, що руйнування екології випливає з патріархату: загрозою для існування природи є не людство в цілому, а чоловіки й інститут чоловічої сили. Звідси процес звільнення «жіночого начала» повинен початися зі звільнення природи як носія жіночого архетипу. Жінка розглядається як символ близькості до природи, що протиставляється культурі як символу чоловічого начала.

Екофеміністи висувають чотири базових *принципи* своєї теорії: 1) існує безсумнівний зв'язок між гнобленням жінок і гнобленням природи; 2) розуміння характеру цього зв'язку необхідне для будь-якого адекватного розуміння природи; 3) феміністська теорія та практика повинні включати екологічну перспективу; 4) вирішення екологічних проблем повинне включати феміністські перспективи. Екофеміністи вважають, що Мати-Земля – це затишний будинок для всього життя і її варто поважати, любити так, як це робили наші предки. Жінка – це творіння природи, а чоловік – творіння культури, його світ штучний, створений людськими руками, результат людської винахідливості. Відтак для побудови справедливого суспільного ладу достатня емансипація жінки та зміна гендерних ролей.

Екофемінізм дотримується критичних поглядів щодо глибинної екології, поділяючи спільні позиції зі соціальною екологією та біоцентризмом. Слабкою стороною екофемінізму є однобічне акцентування жіночих цінностей, а позитивною – звернення до гендеру як важливого чинника осмислення сучасних проблем і пошуку шляхів їх розв'язання.

31.9. Етична концепція прав тварин (П. Сінгер, Т. Ріган)

Філософські погляди руху захисту (звільнення) тварин розвинулися наприкінці 60-х років ХХ століття, коли група випускників Оксфордського університету – філософів, психологів і теологів, еліта англійської й американської інтелігенції – висунули *концепцію природних прав тварин*. Вони вважали, що тварини здатні відчувати та

Пітер Сінгер
(нар. 1946)

розуміти, мають такі ж потреби як і люди: залишатися живими, бути захищеними від страждань, втамовувати голод, спрагу.

Сучасний рух за права тварин має більше спільних рис із глибинною екологією, оскільки розділяє та поглиблює її постулати, стверджуючи, що усі живі істоти на Землі мають право на життя, недоторканність, невтручання людей у цілісність екологічних систем загалом. Сутністю їх світогляду є *біоцентризм* і *зоозахист*, тобто кожна жива істота на Землі має беззаперечне та неспростовне право на життя. Тому людина, за логікою поняття «права тварин», більше не має права вбивати тварин заради будь-якої мети – розваги чи здобуття їжі. Таке утопічне суспільство передбачає відмову від експлуатації природи та усього, що пов'язане з гнобленням і насильством.

На основі ідей зоозахисту зародилося два рухи: за добробут тварин (англ. *animal welfare*) і за права тварин (англ. *animal rights*). Традиційний тип – товариство за доб-

робут тварин – заснований на жалі, милосерді, доброті людини, її прагненні захищати тварин. Рух за «добробут тварин» передбачає лише суттєві обмеження у використанні тварин із огляду на його крайню жорстокість. Другий тип, що з'явився наприкінці ХХ століття, базується на концепції природних прав тварин. Прихильники руху за права тварин вважають, що в людини є борг перед тваринами, а тварини мають право на існування та захист від страждань.

Одним із теоретиків руху за права тварин є австралійський філософ *Пітер Сінгер*, котрий у праці «Звільнення тварин» (1975) доводить принцип рівності, що поширюється на всіх істот – людей і тварин. Філософ говорить про аморальність расизму, сексизму, ставлячи в один ряд із цими поняттями *спесишизм*. Термін «спесишизм» позначає перевагу одного виду живих істот над іншими, в цьому випадку перевагу людей над нелюдьми, коли інтереси людей важливіші, ніж життєві інтереси інших створінь. Сінгер висуває нові етичні погляди, за якими ті ж правила, що керують нашим поведінням із людьми, так само повинні керувати нашим поведінням із тваринами.

Подальший розвиток концепції за права тварин відзначено у науковому доробку

Том Ріган
(нар. 1938)

американського філософа *Тома Рігана* «Випадок прав тварин» (1983), «Визначення прав тварин» (2001) та ін. Теорія прав Рігана – це теорія про моральні права індивідуалів, які підтримують заходи з порятунку зникаючих видів. Він наголошував, що люди мають прямі обов'язки перед тваринами, так, як і безпосередньо перед іншими людьми.

Філософія Рігана включає такі принципи як мінімізація переваги (права одного над правом іншого), а також виключення гіршого при вирішенні подібних ситуацій. Принцип мінімізації переваги полягає в тому, що коли людина стикається з перевагою прав багатьох невинних створінь над правами небагатьох невинних створінь, за умови, що нанесена ними шкода однакова, то слід віддати належне більшості. Принцип виключення гіршого визначає, що, якщо індивідуумам, яких це стосується, завдається непорівнянний збиток, то потрібно пом'якшити ситуацію тих, кому гірше. Тому політичні механізми суспільства передбачають урахування моральних прав тварин і напрацювання механізмів їхнього захисту.

Основний елемент – прийняття до уваги інтересу істоти, яким би цей інтерес не був – повинен, відповідно до принципу рівності, поширюватися на всіх істот – чорних і білих, жінок і чоловіків, людей і нелюдей.

Наша нинішня етика не обмежується мовчазним розумінням тих, хто готовий давати лише тоді, коли йому самому дають.

П. Сінгер

31.10. Еволюція та партизація екологічного руху

Упродовж останніх десятиліть екологічний рух інтегрувався у політичний процес. Він визначається як сукупна діяльність громадян і громадських організацій, що здійснюється в місцевих і міжнародних масштабах задля гармонізації відносин

людини та довкілля. Особливостями руху є специфічні характеристики: відмова від ієрархічності в управлінні; мережевість структури; поліцентричність і сегментованість, дифузний характер лідерства (безлідерність громадсько-політичних рухів); еклектичність ідеології (позиціонування окремо від правої та лівої ідеологій).

Екологічний рух започаткований у період, коли стан довкілля на нашій планеті і в окремих її регіонах значно погіршився, а технології, які інтенсивно розвиваються, руйнують сприятливий для людини баланс природних сил. У першій половині ХХ століття природоохоронні організації погоджуються з існуючим суспільно-політичним устроєм і виступають проти зникнення куточків дикої природи.

Подальша активізація екологічного руху відбувається у 1960-х роках, коли формуються організаційні структури масового суспільного руху захисників довкілля. До масових виступів долучаються більш широкі верстви населення. Діяльність екологів характеризується алармізмом, коли інформування громадськості про становище екологічних проблем базується на емоційному впливові, що навіює на людей паніку та вселяє відчуття фізичної загрози.

Розширення природоохоронного руху сприяло еволюції масових громадських ініціатив у політичні партії «зелених». Із другої половини 70-х роках у Європі відбувається політизація та ідейна радикалізація руху, натомість у США екологи зосереджуються на діяльності в місцевих органах влади та непарламентських методах впливу. Кульмінацією масових протестів проти забруднення довкілля стало відзначення уперше Дня Землі (22 квітня 1970 р.). Із цього часу почалася подальша інституціоналізація та партизація екологічного руху.

Найвідомішим громадським об'єднанням є Грінпіс (англ. Greenpeace) – міжнародна громадська природоохоронна організація, заснована в Канаді в 1971 році. Основна мета – домогтися вирішення глобальних екологічних проблем, повернути до них увагу громадськості та влади. Діяльність організації передбачає завдання: забезпечення атомного роззброєння, зупинення глобального потепління, припинення виготовлення токсичних речовин, збереження природи, ведення екологічного землеробства тощо.

У березні 1972 року виникає найперша зелена партія у світі – Об'єднана тасманська група, сформована на зборах громадськості в м. Хобарт (Австралія). У цей же час у Канаді створюється «Мала партія» з такими ж цілями. У травні 1972 року під час проведення зборів в Університеті Королеви Вікторії у Веллінгтоні (Нова Зеландія) було утворено «Партію цінностей» – першу в світі національну зелену партію. Саме тоді на базі розрізнених природоохоронних груп, клубів, асоціацій почали створюватися загальнонаціональні організації. Однією з перших таких організацій була Партія захисників навколишнього середовища, що виникла 1973 році у Великій Британії.

У середині 1980-х років розгорнули діяльність національні організації – партії «зелених» у Німеччині, Ірландії, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Франції, Італії, Іспанії, Австрії, Швейцарії, Швеції та Греції. У 1984 році для координації «зелених» у Європі виникає Координаційний комітет європейських партій зелених, який трансформу-

вався у Європейську федерацію партій зелених. Нагальність екологічних проблем сприяла значній електоральній підтримці партій зелених, які формували парламентські фракції, входили до складу урядових коаліцій і представлені у Європарламенті.

В екологічному русі виокремилися дві тенденції: *поміrkований* і *радикальний* екологізм. «Поміrkовані» наполягають на розширенні екологічного законодавства, фінансуванні екологічних проектів, формуванні прогресивної екологічної політики. Таким чином, природоохоронні групи вимушені співпрацювати з урядом, перетворюючись на лояльні щодо системи утворення. Професіоналізація екологічного руху та скорочення біорізноманіття всупереч протестам екологів у 1990–2000-х роках призвели до радикалізації природоохоронних організацій, які нехтували людським життям і приватною власністю та займалися *екотероризмом*,¹ *екотажем*². Прикладами таких організацій є «Земля перш за все!», «Фронт визволення Землі» та «Фронт визволення тварин».

Важливим складником сучасного екологічного руху є поширення в суспільстві нової екологічної моралі – помірного споживання, користування природоохоронними технологіями. За цим критерієм виділяємо течії *модералізму* (лат. moderatio – помірність, обмеження) та *фріганізму* (англ. freeganism, від англ. free – вільний, безкоштовний і англ. vegan – веганізм). Основна ідея модералізму полягає в тому, що для фізичного виживання людей необхідно в усіх сферах запроваджувати принципи ощадливості, нормативного обмеження і свідомого самообмеження у споживанні благ. Модералізм сповідує жорсткий принцип: «кожному за потребами, і ні на йоту більше». Фріганізм звертає увагу на дві головні проблеми нераціонального споживання: *по-перше*, ресурсне марнотратство, а *по-друге*, забруднення довкілля відходами.

Логічний зв'язок між екологічним рухом і екологічною ідеологією (екофілософією) виявляється в тому, що філософія надає ідейно-світоглядні орієнтири для особистої та суспільно-політичної діяльності, а «зелена» екологічна діяльність створює підґрунтя для розвитку й коригування філософської думки.

Загалом екологізм як новий соціально-політичний рух і як напрямок пошуку альтернативи способу життя повною мірою відповідає культурній і ціннісній переорієнтації постмодерного суспільства. Антропоцентризм урешті почав поступатися місцем біоцентризму та похідним від нього ідеологічним течіям.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть передумови становлення екологізму та чинники його внутрішньої диференціації.

---

¹ *Екотероризм* – вид тероризму, що здійснюється під гаслами збереження природного середовища та захисту прав тварин або дикої природи.

² *Екотаж* (*екологічний саботаж*) – дія, що має на меті зупинити, порушити або сповільнити якийсь процес, шкідливий для природи, переважно умисне знищення або пошкодження майна.

2. У чому відмінність понять «екологізм» та «інвайронменталізм»?
3. Проаналізуйте співвідношення «людини» та «природи» в період теоретичного становлення екологізму.
4. Розкрийте вплив глобальних прогнозів Римського клубу на формування екологічної політики.
5. Визначте практичну спрямованість глибинної екології та соціоекології. Поясніть спільні та відмінні постулати обох учень.
6. Яке значення для розвитку екологізму мали екоцентризм і біоцентризм? Обґрунтуйте доцільність розвитку екологічної етики.
7. Проаналізуйте роль нової етики відповідальності в екологічній парадигмі.
8. Поясніть відмінність між рухами за права тварин і за добробут тварин.
9. У чому полягає сутність спесишизму?
10. Чим зумовлена специфіка біорегіоналізму та екофемінізму?
11. Назвіть причини розширення екологістського руху та його подальшу партизацію.
12. У чому сутність концепції сталого розвитку?

Література

Андрос О. Є. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі / О. Є. Андрос. – К. : Стилос, 2012. – 206 с.

Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К.-О. Апель // У кн. : Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія : підручник / Єрмоленко А. – К. : Лібра, 1999. – С. 395–412.

Борейко В. Е. Популярный словарь по экологической этике и гуманитарной экологии / В. Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – Сер. : Природоохранная пропаганда. – Вып. 22. – 96 с.

Борейко В. Е. Прорыв в экологическую этику / В. Е. Борейко. – К., 2003. – 219 с.

Борейко В. Е. Философы зоозащиты и природоохраны / В. Е. Борейко. – К. : Логос, 2012. – 180 с.

Букчин М. Из книги «Экоанархизм» / М. Букчин // Антология современного анархизма и левого радикализма. – Т. 1. Без государства. Анархизм. – М. : Ультра. Культура, 2003. – 466 с. – С. 279–299.

Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский // О науке. – Дубня : Феникс, 1997. – Т. 1. – С. 433–438.

Вернадський В. І. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Бібліогр. покажч. / НАН України. НБУВ; Уклад.: Л. Беляєва, Л. Новосьолова та ін.; наук. ред. В. Омельчук. – К., 2003. – 260 с.

Гардашук Т. В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст / Т. В. Гардашук. – К. : ТОВ «ВПЦ «Техпринт», 2000. – 126 с.

Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму / Т. В. Гардашук. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 200 с.

Екологічні виміри глобалізації / М. М. Кисельов, Т. В. Гардашук, К. Є. Зарубицький та ін. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. – 260 с.

Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. / А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2010. – 415 с.

Історія західних політичних вчень. Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. : навч. посіб. / А. С. Романюк. – К. : Знання, 2011. – 256 с. – С. 192–205.

Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.

Кириленко О. Інвайронменталізм / О. Кириленко // Політологія: навч. енциклопед. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.], 2-ге видання, стереотипне. – Л. : Новий Світ-2000, 2015. – 779 с. – С. 250–251.

Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології: навч. посіб. / Ф. М. Кирилюк. – К. : Центр учб. літ-ри, 2009. – 520 с. – С. 434–463.

Кисельов М. М. Понятійний апарат та закони сучасної екології : навч. посіб. / М. М. Кисельов. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2008. – 184 с.

Маєр-Абіх К.-М. Від спільноти людей до природного спільноствіту / К.-М. Маєр-Абіх // Філософська думка. – 2004. – № 3. – С. 88–109.

Маєр-Абіх К.-М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільноствіту / К.-М. Маєр-Абіх. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.

Мандер Дж. Когда не остается ничего святого / Дж. Мандер. – К. : Экоправо-Киев, 2007. – 336 с.

Марчук В. Політичні підходи представників екологізму / В. Марчук, Н. Голуб'як // Історія політичної думки; підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [І. В. Алексєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна]. – Л. : Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с. – С. 833–845.

Пестель Э. За пределами роста. Глобальные проблемы современности и деятельность международной организации Римский клуб / Э. Пестель; [пер. с англ. Е. Нетесова; общ. ред., вступ. ст. Д. Гвишиани]. – М. : Прогресс, 1988. – 268 с.

Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи ; [пер. с англ. О. В. Захаровой]. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.

Польовий М. Сінгер Пітер / М. Польовий // Історія політичної думки: навч. енцикл. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. – С. 586–587.

Поппер Л. В. Екологізм як сучасна ідеологічна система / Л. В. Поппер // Гілея. – 2014. – № 5. – С. 455–460.

Поппер Л. В. Політичний контекст ідеології екологізму / Л. В. Поппер // Держава і право. – 2014. – Вип. 64. – С. 488–495.

Постол О. Є. Роль екологізму в ідеологічному та суспільно-політичному житті другої половини ХХ століття / О. Є. Постол // Вісн. Держ. акад. керівн. кадрів культури і мистецтв. – 2011. – № 1. – С. 190–195.

Постол О. Посткласичні ідеологічні трансформації : монографія / О. Постол. – К. : Видавн. центр «Академія», 2015. – 288 с. – С. 168–181.

Сафонік Л. Благоговіння перед життям А. Швейцера як утвердження сенсу життя (критика морально-етичної концепції А. Шопенгауера) / Л. Сафонік // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. : «Філософ.-політолог. студії». – 2011. – Вип. 1. – С. 49–56.

Семенюк Н. В. Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства // Н. В. Семенюк // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 81. – С. 13–22.

Сенюшкин Е. А. Экополитологическая парадигма: истоки и современность / Е. А. Сенюшкин // Вісн. СевДТУ. – Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. – 2008. – С. 227–231.

Сингер П. Движение освобождения животных / П. Сингер // Гуманитарный экологический журнал. – 2007. – Вып. 4. – С. 61–69.

Сингер П. Освобождение животных / П. Сингер. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2002. – 136 с. – (Сер. : Охрана дикой природы. Вып. 29).

Старіш О. Вернадський Володимир / О. Старіш // Історія політичної думки: навч. енцикл. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. – С. 122–123.

Суший О. Апель Карл-Отто / О. Суший // Історія політичної думки: навч. енцикл. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. – С. 32–34.

Суший О. Швейцер Альберт / О. Суший // Історія політичної думки: навч. енцикл. слов.-довід. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с. – С. 713–715.

Турчин М. Б. Екофілософська методологія як конструюючий чинник течії радикального екологізму / М. Б. Турчин // Гуманітарн. вісн. ЗДІА. – 2011. – № 47. – С. 105–113.

Формэн Д. Исповедь эковоина / Д. Формэн. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2002. – 156 с.

Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер– М. : Наука, 1999. – 379 с.

Чхейло І. І. Екологізм як різновид сучасної ідеології / І. І. Чхейло // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – 2014. – № 4 (23). – С. 317–319.

Швейцер А. Благоговение перед жизнью как основа этического миро- и жизнеутверждения / А. Швейцер // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М. : Прогресс, 1990. – С. 328–350.

Швейцер А. Мир чи атомна війна: чотири послання / А. Швейцер. – К. : Програма Л, 1996. – 190 с.